

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

Факультет філології і журналістики
Кафедра української мови та славістики

Кваліфікаційна робота

**МЕТОДИКА ОПРАЦЮВАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ІЗ ІМЕННИМ
КОМПОНЕНТОМ «МАТИ» НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

**Спеціальність 014 Середня освіта
Освітня програма «Середня освіта
(Українська мова і література)»**

здобувача другого (магістерського)

рівня вищої освіти

Беш Соломії Андріївни

Науковий керівник:

кандидат філологічних наук,

викл. Вишневська Г. Б.

АНОТАЦІЯ

Беш С. А. Методика опрацювання фразеологізмів із іменним компонентом «мати» на уроках української мови: кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «магістр» зі спеціальності 014 Середня освіта. Тернопіль : ТНПУ, 2025. 76 с.

Кваліфікаційну роботу присвячено дослідженню особливостей функціонування фразеологізмів з іменним компонентом *мати* в сучасній українській мові та обґрунтуванню методики їх опрацювання в шкільному курсі української мови. Проаналізовано теоретичні засади фразеології, з'ясовано семантико-структурну специфіку фразеологічних одиниць із зазначеним компонентом, окреслено їх образно-символічний потенціал та стилістичні можливості в художніх, публіцистичних і навчальних текстах. Виявлено основні семантичні групи фразеологізмів з компонентом *мати*, простежено особливості їх уживання та трансформації в сучасному мовному просторі.

Запропоновано методичну систему опрацювання фразеологізмів із компонентом *мати* на уроках української мови, спрямовану на формування в учнів умінь усвідомлено сприймати фразеологічні одиниці, тлумачити їх значення, стилістичну роль та культурно-національну специфіку. Розроблено комплекс вправ і методичних прийомів (контекстний і компонентний аналіз, зіставлення узуальних і okazіональних уживань, робота з художніми та медіатекстами, творчі завдання, міні-дослідження), які сприяють збагаченню словникового запасу школярів, розвитку мовленнєвої та комунікативної компетентностей. Ефективність запропонованої методики підтверджено результатами її апробації в закладі загальної середньої освіти.

Ключові слова: фразеологізм, іменний компонент, *мати*, українська мова, методика навчання, фразеологічна компетентність, стилістика, мовленнєвий розвиток, інтерпретація тексту.

ABSTRACT

Besh S. A. Methodology of Teaching Phraseological Units with the Nominal Component «Mother» in Ukrainian Language Lessons: Master's Thesis for the Degree of Master in Specialty 014 Secondary Education. Ternopil: Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, 2025. 76 p.

The master's thesis is devoted to the study of the functioning of phraseological units with the nominal component *mother* in modern Ukrainian and to the substantiation of methodological approaches to their teaching in the school course of the Ukrainian language. The theoretical foundations of phraseology are analyzed, the semantic and structural specificity of phraseological units with this component is clarified, and their figurative, symbolic potential and stylistic functions in literary, journalistic, and educational texts are outlined. The main semantic groups of phraseological units with the component *mother* are identified, and the peculiarities of their usage and transformation in contemporary linguistic practice are traced.

A methodological system for teaching phraseological units with the component *mother* in Ukrainian language lessons is proposed, aimed at developing students' ability to consciously perceive phraseological units, interpret their meanings, stylistic role, and cultural and national specificity. A set of exercises and teaching techniques is developed (contextual and component analysis, comparison of conventional and occasional uses, work with literary and media texts, creative tasks, and mini-research projects) that contributes to enriching students' vocabulary and developing their speech and communicative competence. The effectiveness of the proposed methodology is confirmed by the results of its implementation in a general secondary education institution.

Key words: phraseological unit, nominal component, *mother*, Ukrainian language, teaching methodology, phraseological competence, stylistics, speech development, text interpretation.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
 РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЇ В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.....	 10
1.1. Поняття фразеологізму в сучасній лінгвістиці: класифікація, структура, семантика.....	10
1.2. Історія вивчення фразеологізмів та сучасний стан.....	15
1.3. Місце й значення фразеологізмів у шкільній програмі з української мови (5–9 класи).....	24
 РОЗДІЛ 2. ЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ІЗ КОМПОНЕНТОМ «МАТИ».....	 32
2.1. Семантико-структурні особливості фразеологізмів із іменним компонентом «мати».....	34
2.2. Тематичні групи та типи значень фразеологізмів із компонентом «мати» у сучасній українській мові.....	40
2.3. Стилiстичне навантаження та художньо-виражальні можливості фразеологізмів із компонентом «мати».....	46
 РОЗДІЛ 3. МЕТОДИКА ОПРАЦЮВАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ІЗ КОМПОНЕНТОМ «МАТИ» НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.....	 50
3.1. Принципи та етапи роботи над фразеологізмами на уроці: від спостереження до творчого використання.....	50
3.2. Система вправ і прийомів для формування в учнів умінь уживати фразеологізми з компонентом «мати».....	54

3.3. Методичні рекомендації для вчителя: інтеграція фразеологічного матеріалу у види мовленнєвої діяльності (за результатами експериментальної роботи у Зарудянській гімназії Зборівської міської ради).....	59
ВИСНОВКИ.....	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	66
ДОДАТКИ.....	73

ВСТУП

Фразеологія є однією з найважливіших складових лексичної системи української мови. У ній відображено національний світогляд, історичний досвід і духовні цінності народу. Фразеологічні одиниці репрезентують образне мислення, морально-етичні уявлення, художнє сприйняття дійсності, тому їх вивчення має не лише мовознавче, а й культурологічне значення.

Українські фразеологізми збирали, упорядковували і вивчали здавна. Вони фіксувалися, документувалися й частково розглядалися ще у XIX – на поч. XX ст. у етнографічних працях Б. Грінченка, К. Зіновієва, М. Номиса, О. Потебні, І. Франка, П. Чубинського й інших. Сформовано теоретичні засади фразеографії. Значний внесок зроблено й у вивчення фразеології сучасної української літературної мови. Цій тематиці присвячено низку докторських (Л. Коломієць, Л. Скрипник, О. Юрченко) та кандидатських дисертацій (О. Андрейченко [1], Г. Артеменко [3], В. Бадюл [6], І. Заваринська [19], А. Шульженко, О. Шуленок [57], Л. Щербачук [58]), опубліковано монографії, укладено фразеологічні словники, авторами яких є Н. Бабич, Н. Батюк, І. Вирган, А. Коваль, Л. Скрипник, Ф. Медведєв, І. Олійник, М. Пилинська, М. Сидоренко, Д. і Д. Ужченки [50] та інші.

Вивчення фразеологізмів у шкільному курсі української мови сприяє розвитку мовної компетентності учнів, формує їхнє образне мислення, збагачує мовлення виразними засобами, виховує повагу до національної культури. Проте в методиці навчання фразеології існує певна проблема: теоретичні напрацювання лінгвістики не завжди знаходять належне відображення у шкільній практиці. Учні часто сприймають фразеологізми як звичайні словосполучення, не усвідомлюючи їх цілісного значення та образності. Це зумовлює необхідність удосконалення методики опрацювання фразеологічних одиниць, зокрема з компонентом «мати», які мають значний навчально-виховний потенціал.

Актуальність дослідження полягає у необхідності підвищення ефективності вивчення фразеологізмів у школі, активізації творчої діяльності

учнів, розвитку їхнього мовного чуття та формуванні навичок усвідомленого використання стійких словосполучень у власному мовленні.

Мета роботи – обґрунтувати теоретичні засади та розробити методику опрацювання фразеологізмів із іменним компонентом «мати» на уроках української мови.

Для досягнення поставленої мети передбачено виконання таких **завдань**:

1. З'ясувати сутність поняття фразеологізму в сучасній лінгвістиці та визначити основні класифікаційні підходи.
2. Проаналізувати семантико-структурні особливості фразеологізмів із компонентом «мати» у сучасній українській мові.
3. Визначити місце фразеологічного матеріалу у шкільній програмі з української мови.
4. Розробити та апробувати методику опрацювання зазначених фразеологізмів на уроках української мови.

Об'єктом дослідження є процес формування фразеологічної компетентності учнів у навчанні української мови.

Предмет – методика опрацювання фразеологізмів із іменним компонентом «мати» у шкільному курсі української мови.

Матеріалом дослідження є фразеологічні одиниці української мови з компонентом «мати», дібрані з академічних словників фразеологізмів, підручників української мови для 5–9 класів, а також із художніх творів сучасної української літератури.

У роботі застосовано такі **методи**:

-теоретичні (аналіз, синтез, узагальнення, систематизація наукових джерел із фразеології та методики її вивчення);

-лінгвістичні (описовий, семантико-структурний аналіз фразеологізмів із компонентом «мати»);

-педагогічні (спостереження, педагогічний експеримент).

Наукова новизна полягає в тому, що вперше здійснено комплексний аналіз фразеологізмів із компонентом «мати» у контексті методики викладання української мови. Уточнено їхні семантико-структурні особливості, визначено навчальний потенціал цієї групи фразеологічних одиниць, розроблено систему вправ і прийомів для їх ефективного опрацювання на уроках.

Практичне значення полягає в розробці методичних рекомендацій, системи вправ і завдань для роботи над фразеологізмами з компонентом «мати» у 5–9 класах. Матеріали дослідження можуть бути використані вчителями української мови, студентами-філологами, викладачами під час підготовки уроків, семінарів і практичних занять.

Основні положення дослідження були **апробовані** під час педагогічної практики студентів Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Елементи методики застосовувалися на уроках української мови в Заруднянській гімназії. Результати підтвердили ефективність запропонованих методичних підходів. Основні напрацювання висвітлено на виступах на студентських науково-практичних конференціях:

1. Міжнародній науковій конференції «Куди тече українська річка: творчий універсум Уласа Самчука» (до 120-річчя від дня народження українського письменника) (20 лютого 2025 р.).

2. Всеукраїнській конференції студентської та учнівської молоді «Актуальні питання сучасної філології і журналістики» (10 квітня 2025 р.).

3. Всеукраїнській конференції студентської та учнівської молоді «Актуальні питання сучасної філології і журналістики» (30 жовтня

2025 р.). Опубліковано **тези**: «Інтеграція TikTok у шкільний курс української мови».

Структура роботи. Кваліфікаційне дослідження складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури та додатків. Обсяг роботи – 75 сторінок.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЇ В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

1.1. Поняття фразеологізму в сучасній лінгвістиці: класифікація, структура, семантика.

Над питаннями змісту сучасного фразеологізму задумувались багато науковців. Маємо ґрунтовні лексикографічні джерела («Великий тлумачний словник сучасної української мови» [10], «Словник фразеологізмів української мови» [42], «Фразеологічний словник української мови» [47]). Також сучасні розвідки: Яцьків М. «Здобутки сучасної української фразеології у контексті новітніх парадигм лінгвістичних досліджень» [61]; Сердунич Л. «Седмиця. Тиждень. Триждень... давні назви днів і сучасні» [41]; Мицан Д. «Український фразеологізм сім днів на тиждень» [28]; Крайчинська Г. «Розвиток фразеологічної науки у Польщі» [24]; Шкуран О. «Культурологічний аспект середньоподінцівської компаративної фразеології» [56].

Так, Т. Вільчинська у науковій розвідці «Новітні підходи до вивчення фразеології на філологічних факультетах ЗВО» наголошує на ролі сучасного філолога: «перед ним сьогодні стоїть завдання не просто дати відповідні теоретичні знання з української мови, а й виховати мовну особистість, здатну правильно користуватися всіма мовними засобами. До засобів формування національної свідомості належать і фразеологізми, оскільки вони частина буття народу, літопис його історії і життєвого досвіду» [12, с. 48].

Слід звернути увагу, що фразеологічне багатство мови здавна привертало увагу дослідників. Важливі спостереження, що стали основою для подальшого розвитку теорії фразеології, містяться у працях О. Потебні, І. Срезневського та інших учених. Формування фразеології як окремої галузі лінгвістики, що поступово виокремилася зі складу синтаксису, лексикології та стилістики,

зумовили два взаємопов'язані напрями наукових досліджень: по-перше, ґрунтовне вивчення синтаксичної природи словосполучень, а по-друге – аналіз сталих словесних комплексів у стилістико-семантичному аспекті (Ш. Баллі, А. Сеше та ін.).

Ідея необхідності виділення фразеології в самостійний розділ мовознавства була обґрунтована ще у 1920-х роках Є. Поливановим. Учений наголошував, що фразеологія має посісти самостійну і стійку позицію мовознавчій думці.

Початок формування теорії фразеології пов'язують із працями швейцарського мовознавця Шарля Баллі, який розглядав фразеологічну одиницю насамперед у семантичному аспекті. На думку вченого, фразеологізм виникає тоді, коли складові частини словосполучення частково або повністю втрачають власне лексичне значення, а все сполучення набуває нового, цілісного змісту. Саме така семантична злитість і неподільність, за Баллі, відрізняє фразеологічний вираз від вільного словосполучення. Учений запропонував класифікацію словосполучень, у якій розмежував кілька типів: вільні словосполучення, звичні сполуки з відносно вільним зв'язком компонентів, фразеологічні ряди, де сусідні поняття майже зливаються в одне, та фразеологічні єдності, у яких слова втратили своє самостійне значення й утворюють неподільне смислове ціле. Пізніше дослідник зосередив увагу лише на двох основних групах – вільних словосполученнях і фразеологічних єдностях, наголошуючи на поступовому переході від одних до інших.

Баллі визначив основні ознаки, що зумовлюють фразеологізацію мовних одиниць: наявність архаїчних елементів, втрата живих синтаксичних зв'язків, сталість порядку слів і відсутність можливості заміни компонентів або вставляння нових. Він підкреслював, що фразеологізм складається з кількох слів, які зберігають постійне розташування, не допускають варіативності й уживаються як готовий цілісний вислів.

Разом з тим Баллі усвідомлював, що наведені критерії не є абсолютними: існують фразеологічні звороти, які не повністю відповідають цим ознакам,

оскільки мова – живе явище, а сталі вирази можуть зазнавати певних змін. Його ідеї стали основою для подальших досліджень фразеології, зокрема для розроблення класифікацій і концепцій, у яких центральним залишилося положення про семантичну цілісність фразеологічної одиниці.

Вагоме місце в історії розвитку фразеологічної науки посідає семантична класифікація, запропонована Віктором Виноградовим. Створена на основі синтаксичних ідей О. Шахматова та з урахуванням положень швейцарського стиліста Шарля Баллі, вона стала важливим етапом у становленні фразеології як самостійної лінгвістичної дисципліни. Виноградов розробив принципи системного підходу до аналізу фразеологічних одиниць і заклав теоретичні основи їх диференціації за семантичними ознаками, що визначають ступінь злитості компонентів і цілісність значення всього вислову.

Розвиток українських фразеологічних студій пов'язаний з іменами Л. Булаховського, П. Горецького, І. Білодіда, І. Чередниченка, П. Плюща та інших відомих мовознавців, чий науковий доробок справив суттєвий вплив на становлення фразеології як окремої лінгвістичної дисципліни. Дослідження цих учених сприяли теоретичному осмисленню фразеологічних явищ, розробленню принципів систематизації сталих словосполучень та вдосконаленню фразеографічної практики.

Поява перших словників, у яких почали фіксувати фразеологічний матеріал, ознаменувала початок формування науки про теоретичні й практичні засади укладання фразеологічних словників. Словниковий опис стійких словосполучень має глибоке коріння – його витoki сягають XVII століття, хоча терміни «фразеографія» та «фразеологічний словник» з'явилися лише в середині XX століття.

Формування української фразеографії умовно поділяють на два періоди:

1. період зародження (XVII – XVIII ст.);
2. період становлення (XIX – початок XX ст.).

Період XVII–XVIII століть вважається початковим етапом розвитку української фразеографії. У словниках того часу фразеологічні одиниці ще не описувалися окремо: вони з'являлися лише як ілюстративний матеріал або коротко тлумачилися одним чи двома словами. Згодом з'являються перші спроби систематизації фразеологічних матеріалів у невеликих збірках. К. Зіновійв і І. Котляревський упорядковують зразки стійких словосполучень, подаючи їх значення або переклади. Саме в цей період значна частина фразеологічних одиниць усталюється в мові, а деякі з них перебувають у процесі формування, переходячи від прислів'їв і приказок до власне фразеологізмів.

Активний розвиток фразеографічної діяльності припадає на першу половину XIX століття. З'являються збірки прислів'їв і приказок, у яких зафіксовано фразеологічні звороти (Д. Віслоцького, Г. Ількевича, М. Гнідковського, Я. Головацького, О. Павловського, В. Смирницького та ін.). У другій половині XIX століття процес збору й систематизації фразеологічного матеріалу набуває особливої інтенсивності. У цей час виходять друком масштабні фольклорні збірки І. Бессараби, М. Закревського, М. Комарова, О. Малинки, М. Номиса, П. Чубинського, І. Франка та інших дослідників, які подають значно впорядкованіші й обґрунтованіші матеріали.

Характерною ознакою цього періоду є вдосконалення структури фразеологічних збірників. У кожному з них з'являються передмови, розширюється кількість реєстрових одиниць: якщо на початку XIX століття їх налічувалося кілька сотень, то у другій половині – від кількох тисяч до понад тридцяти тисяч. До словників починають додавати списки скорочень, прізвищ і географічних назв (у працях М. Номиса, І. Франка), посилання на використані джерела (у М. Закревського). Фразеологічний матеріал систематизується тематично або за стрижневим словом, що свідчить про намагання авторів надати збіркам наукового характеру.

Особливо новаторськими були підходи М. Номиса й І. Франка, які впровадили алфавітні покажчики опорних слів, подвійні реєстри словникових

статей, цифрову нумерацію одиниць. Ці принципи стали важливим кроком у розвитку фразеографічної методології, оскільки забезпечували зручність користування словниками й точність опису матеріалу.

Саме у другій половині XIX – на початку XX століття сформувалися основні принципи фразеографічної роботи: послідовна систематизація фразеологічних одиниць, визначення структури словникових статей, подання граматичних, семантичних і стилістичних характеристик. Цей етап ознаменував перехід від емпіричного накопичення матеріалу до його наукового опрацювання, що заклало підвалини для створення сучасної української фразеографії.

Етапи формування й розвитку східнослов'янської фразеології можна окреслити таким чином:

1. 1920–1940-ві роки – період становлення фразеології як самостійного напрямку мовознавчих досліджень, коли здійснюються перші спроби визначити її місце в системі лінгвістичних дисциплін та окреслити предмет вивчення.

2. 1950–1960-ті роки – етап активного розвитку фразеологічної теорії, пов'язаний із поглибленням ідей, започаткованих у працях В. Виноградова. У цей час формуються основні концепції аналізу фразеологічних одиниць і визначаються два підходи до розуміння обсягу фразеології – широкий, що охоплює всі сталі словосполучення, та вузький, який обмежується одиницями з цілісним переносним значенням.

3. 1970–1980-ті роки – період інтеграції фразеологічних досліджень із суміжними науками. У цей час фразеологія розглядається в контексті історичної лінгвістики, фольклористики, етнографії, активно залучаються генетичні, типологічні та культурологічні паралелі, що сприяє поглибленню розуміння її природи та функцій у мові.

Отже, збірки другої половини XIX – початку XX століття стали першим усвідомленим кроком у напрямі розроблення теоретичних проблем фразеографії. Саме в цей період були сформульовані основні принципи укладання фразеологічних словників, започатковано системний підхід до аналізу сталих сполучень і закладено основу для подальшого розвитку української фразеологічної науки.

1.2. Історія вивчення фразеологізмів та сучасний стан

Кінець XX – початок XXI століття ознаменувався активізацією наукових пошуків, спрямованих на вивчення української національно-мовної картини світу, що зумовлено загальною гуманітарною тенденцією до антропоцентризму та культурологічного переосмислення мови. У цей період українське мовознавство дедалі частіше розглядає фразеологічний пласт не лише як структурно-семантичну систему, а як засіб репрезентації світоглядних орієнтирів, національних цінностей і ментальних моделей народу. У центрі уваги опиняються концепти, символи, образи, відтворені у фразеологізмах, а також механізми формування колективної мовної свідомості. Посилюється міждисциплінарний підхід: дослідження поєднують методи когнітивної лінгвістики, культурології, етнолінгвістики, психолінгвістики, що дозволяє простежити взаємозв'язок мови, мислення та національного досвіду. Саме в такому контексті аналіз фразеологічних одиниць із компонентом *мати* набуває особливої значущості, адже ці одиниці безпосередньо відображають світоглядні й культурні особливості українців, їхнє уявлення про стосунки, власність, духовність і людські цінності.

«Дослідження на фразеологічному рівні дасть змогу змодельовати один із її фрагментів, який ще називають «фразеологічною картиною світу», «мовно-фразеологічною картиною світу»» [12, с. 49].

М. Кравчук у розвідці «Підходи до класифікацій фразеологічних одиниць» виділяє наступні:

- «семантичний;
- етимологічний;
- функціонально-стиістичний;
- граматичний;
- ідеографічний» [23, с. 207].

Фразеологізми становлять невичерпне джерело мовного багатства, яке живить і збагачує мовлення незалежно від його стильової належності. Вони надають висловлюванню художньої виразності, семантичної глибини, лексичної та синтаксичної витонченості. Завдяки своїй образності фразеологізми

ГОЛОВНІ ОЗНАКИ ФРАЗЕОЛОГІЗМУ

- ВЛУЧНІСТЬ**
  - Фразеологізм передає думку максимально точно та яскраво.
- КРИЛАТІСТЬ**
  - Вислів легко запам'ятовується, активно відтворюється у мовленні
- ДОТЕПНІСТЬ**
  - Фразеологізми мають елемент жарту, іронії чи метафоричної гри
- ЦІЛІСНІСТЬ**
  - Значення фразеологізму сприймається як неподільне смислове ціле
- ВІДТВОРЮВАНІСТЬ**
  - Фразеологізм існує в мові у готовому вигляді

відтворюють найтонші відтінки думок і почуттів, передають національний колорит, емоційність і неповторну індивідуальність українського мовлення (Додаток А).

«На теперішній час відсутні як єдина, визнана всіма науковцями, дефініція фразеологізму, так й уніфікований термін на позначуване нею мовне явище. В українських мовознавчих джерелах широко використовуються такі номінації як фразеологізм, фразеологічний зворот, фразеологічна одиниця, ідіома, фразема та колокація на

позначення мовних одиниць, що належать до фразеології з різним ступенем їхньої спорідненості і встановленням різноманітних взаємозв'язків» [25].

У О. Селіванової читаємо наступну дефініцію: «Фразеологізм (від гр. *phrasis* – вислів і *logos* – слово) – у широкому розумінні стійкі, зв'язані єдністю змісту, постійно відтворювані в мовленні словосполучення або висловлення, які ґрунтуються на стереотипах етносвідомості, є репрезентантами культури народу й характеризуються образністю й експресивністю. Є продуктом культурно-гносеологічної здатності етносу фіксувати як стереотипне власне антропометричне відношення до об'єктивного світу, що з часом перетворюється на прототипне в етносвідомості» [40, с. 768].

Таблиця 1. Підходи до визначення обсягу фразеології

Підхід до визначення обсягу фразеології	Сутність підходу	Представники	Особливості трактування
«Вузкий» підхід	До фразеологічних одиниць належать лише словосполучення з переосмисленим значенням, яке не дорівнює сумі значень компонентів. Такі фразеологізми мають номінативну функцію та здебільшого еквівалентні слову.	М. Амосова, О. Ахманова, В. Жуков, О. Молотков	Прислів'я, приказки, крилаті вислови та інші сталі конструкції не включаються до складу фразеології.
«Широкий» підхід	До фразеології зараховують не лише переосмислені словосполучення, а й сталі вислови, крилаті фрази, прислів'я,	В. Архангельський, В. Виноградов, О. Кунін, М. Шанський	Фразеологія охоплює всі стійкі сполучення, незалежно від їхньої синтаксичної структури та

	приказки та інші фразові утворення, що функціонують як готові мовні одиниці.		функції у мовленні.
--	--	--	---------------------

Польський дослідник П. Мюлднер-Нецковський наголошує, що «окрім ідіом та фразем, зарахоує до фразеологізмів також терміни, складені слова, кліше, накази та команди» [62].

Отже, численні визначення фразеологічних одиниць, подані в лінгвістичних джерелах, засвідчують, що дослідники виділяють низку їхніх характерних ознак. Серед основних властивостей фразеологізмів можна назвати такі:

1. семантична цілісність або нерозкладність значення – фразеологізм сприймається як неподільне смислове ціле (Л. Булаховський, М. Жовтобрюх, Ф. Медведєв, Г. Удовиченко);
2. метафоричність – образне переосмислення складників, що забезпечує виразність вислову (Б. Ларін);
3. нарізнооформленість – граматична окремість компонентів при семантичній єдності (Л. Скрипник);
4. відтворюваність – уживання фразеологізму в готовому, стійкому вигляді, без зміни структури (Ф. Медведєв, Л. Булаховський);
5. двокомпонентність або більша кількість повнозначних слів – фразеологізм складається щонайменше з двох повнозначних елементів (Л. Скрипник, М. Жовтобрюх);
6. національно-культурна специфіка – фразеологізми мають відтінки значення, які часто не мають точних відповідників в інших мовах (Л. Булаховський).

Таким чином, фразеологізми поєднують у собі мовну сталість, семантичну цілісність і глибоку культурну зумовленість, що робить їх невід’ємним елементом

національної мовної системи. Слід відзначити, що сучасний етап розвитку мовознавства характеризується посиленою увагою до регіональних аспектів функціонування мови, зокрема до фразеології та фразеографії окремих діалектних масивів. Якщо раніше дослідження фразеології були зосереджені переважно на літературній мові, то нині дедалі активніше вивчаються фразеологічні системи українських говорів, що дозволяє глибше осмислити територіальну варіативність української мовної картини світу, виявити її етнокультурну специфіку та простежити історичну динаміку фразеотворчих процесів.

Діалектна фразеологія становить важливий сегмент національної лінгвокультурної спадщини. Саме в ній найповніше відображено образність народного мислення, емоційність, традиційність і життєву філософію українців. Вивчення фразеології різних говірок сприяє відновленню мовних архаїзмів, реконструкції давніх культурних пластів, розумінню взаємозв'язків між мовою, побутом і духовним світом народу.

Значний внесок у розвиток української діалектної фразеології зробили низка сучасних дослідників, чії праці стали помітним явищем у філологічній науці.

Ніна Бабич дослідила фразеологію буковинських говірок, зокрема у працях *«Фразеологія буковинських говірок»*, *«Українська фразеологія в контексті народної культури»*. У своїх роботах вона акцентує на етнокультурних витоках фразеологізмів, їх зв'язку з побутом і духовними традиціями народу [5].

Марія Доленко у праці *«Фразеологія східноpodільських говірок»* систематизувала фразеологічні одиниці Східного Поділля, виокремила структурно-семантичні типи сталих виразів, дослідила їх походження та художньо-стилістичні функції.

Наталія Коваленко у дослідженні «*Фразеологія західноподільських говірок*» розкрила специфіку регіональної фразеології, зокрема в аспекті лексико-семантичних груп і функціональних характеристик.

Мирослав Демський у монографії «*Фразеологія бойківських говірок*» (2004) проаналізував фразеологічний склад бойківських говірок, виділив тематичні групи сталих виразів і простежив їх етимологічні зв'язки з народною культурою.

Галина Ступінська присвятила свої дослідження лемківській фразеології, зокрема у праці «*Фразеологія лемківського говору*» [43], де розкрила вплив культурного середовища на формування регіональної образності.

Наталія Вархол і Андрій Івченко у колективній монографії «*Фразеологія лемківських говірок у словацькому мовному оточенні*» [9] розглянули процеси інтерференції між українськими та словацькими фразеологічними системами, показали адаптацію сталих виразів у двомовному середовищі.

Марія Олійник у праці «*Фразеологія гуцульських говірок*» [34] дослідила мовну специфіку Гуцульщини, виявила особливості народного мислення, що відбилися у фразеологізмах, та описала етнокультурні мотиви, властиві цьому ареалу.

Володимир Лавер у монографії «*Фразеологія карпатських говірок*» проаналізував фразеологічні системи південно-західних говірок, визначив спільні та відмінні риси фразеології Карпатського регіону.

Наталія Романюк у дослідженні «*Фразеологія верхньонадністрянських говірок нижньої течії річки Бистриці*» [37] розглянула структурно-семантичну організацію фразеологізмів, класифікувала їх за тематичними групами й описала специфічні риси мовлення цього регіону.

Галина Доброльожа у праці «Поліська компаративна фразеологія анімалістичного спрямування» [17] систематизувала діалектні фразеологізми Полісся, дослідила особливості їх походження, стилістичного забарвлення та функціонування у народному мовленні.

Структурно-семантичне моделювання ареальної фразеології посідає помітне місце в сучасних фразеологічно-діалектологічних студіях; відповідний підхід системно застосовано у працях К. Глуховцевої, Т. Грици, А. Івченка, І. Мілевої, Р. Міняйла, В. та Д. Ужченків та інших дослідників.

Комплексний опис мовної динаміки східноукраїнської фразеології, її дериваційної бази, способів і чинників фразеотворення, а також різноаспектних зв'язків між словом-концептом і ареальною фразеологічною одиницею здійснено в дисертації Р. Міняйла «Активні процеси в ареальній фразеології сходу України» (2001) [29]. Узагальнені результати цього дослідження підтверджують антропологічну природу ареальних фразеологічних одиниць; з'ясовано, що вагому частку їх дериваційної бази становлять субстандартні утворення арготичного, жаргонного й загальномолодіжного мовлення, а також професійної, передусім гірницької, субмови; показано, що одним із продуктивних каналів оновлення фразеологічної системи східнословобожанських і східностепових говірок є просторічно-жаргонний пласт.

Окремий напрям становить вивчення ареальної фразеології, пов'язаної з обрядовим циклом: весільною (Н. Грозовська, І. Магрицька, Н. Хібеба), поховальною (Т. Маркотенко, С. Конобродська) та сімейною (М. Бігусяк, В. Дроботенко) обрядовістю.

Цікавими дослідженнями, на нашу думку, є наступні проаналізовані нами праці із регіональної фразеології.

«Словник поліських говорів» (П. Лисенко)

Що це. Фундаментальний діалектний словник, що фіксує лексику й фразеологію поліського ареалу.

Як укладено. Словникові статті містять заголовне слово, фонетико-морфологічні варіанти, граматичні помітки, тлумачення значення, ілюстративні приклади з позначенням населеного пункту; подекуди подано етимологічні коментарі й фразеологічні зв'язки.

Цінність. Репрезентує архаїчні та регіонально марковані одиниці, відбиває етнокультурну специфіку Полісся; базовий ресурс для ареальної лінгвістики, діалектології, етнолінгвістики.

Практичне застосування для теми. Дасть змогу звірити діалектні варіанти фразеологізмів (у т.ч. з компонентом *мати*), їх семантичні відтінки та локальне функціонування.

«Сказав – як два зв'язав» (Г. Аркушин) [2]

Що це. Збірник живого народного мовлення: фразеологізми, усталені вислови, прислів'я та приказки (переважно західноукраїнського ареалу), подані з тлумаченнями й коментарями.

Як укладено. Матеріал подано тематично або алфавітно; до одиниць часто додаються короткі пояснення щодо значення, стилістики та контекстів уживання; трапляються ремарки про походження.

Цінність. Дає «польовий» зріз сучасної народної фразеології, допомагає простежити експресивність, образність і комунікативні функції сталих висловів.

Практичне застосування для теми. Корисне джерело автентичних прикладів і синонімічних рядів; можна зіставляти літературні та регіональні варіанти конструкцій із *мати*.

«Красне слово – як золотий ключ» (Г. Доброльожа) [16]

Що це. Популярно-наукове й водночас методично орієнтоване видання про культуру українського слова, з акцентом на образність і фразеологічне багатство.

Як укладено. Розділи з поясненнями значень і конотацій сталих висловів, добірками прикладів, рекомендаціями щодо доречного вживання в різних стилях; подекуди наводяться історико-культурні коментарі.

Цінність. Містить доступні тлумачення та зручні для навчання підбірки, що допомагають формувати чуття стилю та точність уживання фразеологізмів.
Практичне застосування для теми. Може слугувати базою для розроблення вправ і міні-словничків, а також для ілюстрації стилістичних обмежень фразеологізмів із *мати*.

**В. Ужченко, Д. Ужченко «Фразеологічний словник
східнослобожанських і степових говірок Донбасу» [50]**

Що це. Спеціалізований регіональний словник, що системно фіксує фразеологічні одиниці східнослобожанських і степових говорів Донбасу. Репрезентує живе усне мовлення з урахуванням соціолінгвістичних чинників регіону.

Як укладено. Заголовна фразема з поданням варіантів (лексичних, словотвірних, інколи акцентних) і граматичних поміток. Тлумачення значення з позначенням стилістичної характеристики (розм., фаміл., ірон., лайл. тощо), інколи з відтінками оцінки. Ілюстративні приклади з локалізацією (населений пункт/ареал). Вказівки на синонімію, антонімію, структурні моделі, іноді етимологічні або мотиваційні коментарі. Перехресні посилання та допоміжні покажчики (за компонентом, тематикою).

Цінність. Дає повний зріз регіонального фразеологічного фонду південного сходу, у тому числі субстандартних пластів (професійна, особливо гірницька, лексика; молодіжний жаргон), що відіграють роль у формуванні й оновленні

фразеологічної системи. Дозволяє простежити механізми фразеотворення, семантичну деривацію, образність і контактні впливи.

Практичне застосування для вашої теми. Порівняння регіональних уживань фразем із компонентом мати зі загальноукраїнською нормою; виявлення локальних варіантів і стилістичних обмежень.

«Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпряни» [46]

Що це. Регіональний фразеологічний словник південно-східного ареалу (Нижня Наддніпрянина), орієнтований на опис сталих висловів, притаманних місцевим говорам, зі збереженням локальних семантичних і стилістичних особливостей.

Як укладено. Заголовна фразема з варіантами та граматичними параметрами. Тлумачення значення з помітками щодо емоційно-оцінного забарвлення й реєстрів уживання.

Ілюстрації з живого мовлення з вказівкою на географічну прив'язку. Коментарі про походження образу, семантичні відгалуження, контактні впливи; перехресні посилання та (зазвичай) індекси.

Цінність. Репрезентує фраземний пласт південного сходу, де помітні тематичні доміанти степового та прибережного середовища, а також професійні й побутові реалії регіону. Дає можливість зіставляти локальні моделі фразеотворення з іншими ареалами, відслідковувати семантичні зрушення й варіантність.

1.3. Місце й значення фразеологізмів у шкільній програмі з української мови (5-9 класи)

Сукупність окреслених підходів засвідчує послідовне прагнення дослідників виробити об'єктивні критерії окреслення предметного поля фразеології та ще раз підтверджує: фразеологічні одиниці становлять складний і

неоднорідний пласт мовної системи. Актуальною науковою проблемою залишається упорядкування різнорідного фразеологічного матеріалу й обґрунтування принципів його систематизації. Водночас і дотепер зберігається варіативність позицій щодо обсягу й меж фразеології, що зумовлює потребу чітко визначати зміст фразеологічної одиниці та описувати її найважливіші диференційні ознаки; саме від цього залежить як загальна теорія фразеології, так і розроблення її окремих аспектів.

Відсутність уніфікованої дефініції фразеологічної одиниці пояснюється тим, що ані слово, ані стійкі словосполучення не мають набору властивостей, які б без винятку притаманними кожному випадку. Тому для окреслення змісту фразеологізму доцільно спиратися на систему диференційних ознак, релевантних саме цьому типу одиниць. Брак принаймні однієї з таких ознак може інтерпретуватися по-різному: відповідний вираз перебуває на етапі фразеологізації й ще не набув повного комплексу якостей, тобто становить потенційний фразеологізм. Водночас наявність диференційних параметрів не заперечує присутності другорядних, недиференційних (факультативних) характеристик, як це властиво й іншим мовним одиницям.

Фразеологічні одиниці доцільно аналізувати у різних вимірах, проте вихідними є ті, що виявляють їх специфіку й відповідають на запитання «що робить фразеологізм фразеологізмом». Для цього потрібне системне зіставлення з іншими одиницями мови – словом і вільним словосполученням – із виокремленням спільних і відмінних рис.

Оскільки фразеологізм становить єдність змісту і форми, він розглядається як самостійна мовна одиниця, здатна репрезентувати власну семантику, вступати у смислові та граматичні відношення з іншими одиницями, а відтак маніфестувати граматичні категорії та виконувати окрему синтаксичну функцію. Важливою ознакою такого статусу є відтворюваність: фразеологічна одиниця функціонує як готова формула і протиставляється конструкціям, що продукуються за продуктивними моделями та правилами.

Отже, фразеологізм розуміємо як окрему, самостійну одиницю мови, яку характеризують:

1. **фразеологічне значення** (семантична цілісність і відносна нерозкладність);
2. **компонентний склад** (стійке поєднання кількох слів);
3. **граматичні категорії та синтаксична функція** цілісної одиниці;
4. **відтворюваність** у мовленні як готової формули (ознаку визнають не всі дослідники, однак вона має високу діагностичну цінність);
5. **цілісність форми й змісту**;
6. **емоційно-експресивний потенціал** (образність, оцінність) як переважно факультативний параметр.

Таблиця 2. Фразеологізми у програмах.

Клас	Що саме вивчають	Як це зафіксовано в програмі	Орієнтовний обсяг
5	Вступ до теми: що таке фразеологізм, розпізнавання у тексті, пояснення значення, уживання в усному й писемному мовленні	Державна е-платформа НУШ має окремий модуль «Тема 3. Фразеологізми та фразеологія» для 5-6 класів, де конкретизовано різновиди й роботу з ними [53].	Кількість годин не фіксується жорстко; зазвичай 2–4 уроки в межах тематичного блоку, залежно від розкладу вчителя (модульний підхід НУШ).
6	Системно: «Лексикологія. Фразеологія». Поняття про фразеологізм, походження, співвідношення зі словом, ознаки (відтворюваність, образність), роль у мовленні; робота з фразеологічними словниками	Модельна програма для 5-6 класів (Заболотний та ін.) [31] має окремий змістовий блок із детально прописаними результатами навчання й переліком умінь для	Години розподіляє вчитель/школа: за практикою – 4–6 уроків усередині блоку «Лексикологія. Фразеологія».

Клас	Що саме вивчають	Як це зафіксовано в Орієнтовний програмах	обсяг
7–9	Повторення й застосування: фразеологія інтегрована у «мовну змістову лінію» поряд із лексикологією та стилістикою; робота з виражальними можливостями, доречністю й нормами в різних жанрах і стилях	теми «Лексикологія. Фразеологія». Модельна програма 7–9 (Голуб, Горошкіна) [32] організована компетентнісно: фразеологія розчинена в темах мовної лінії й у змістових модулях; жорсткого поділу «тільки фразеологія» немає.	Обсяг не регламентовано по годинах; тема повертається епізодично у вправах, аналізі текстів, мовленнєвих проєктах протягом року.
10–11 (профільний рівень)	Окремий блок «Фразеологія як розділ мовознавства»: типи фразеологічних одиниць, ознаки, джерела та національна специфіка, варіативність, синонімія/антонімія, стилістичні функції; активне застосування у власних текстах	Офіційні програми МОН для 10–11 класів (профіль) містять цей розділ; у типових розкладках він винесений у 10 клас (II семестр).	На практиці відводять окремі години: у низці календарних планів – близько 6–7 уроків на блок фразеології, з подальшим застосуванням у 11 класі.

Теми для кожного класу:

1. **5–6 класи.** Саме тут учні вперше системно опановують поняття й ключові ознаки фразеологізмів та вчать користуватися фразеологічними словниками. Це закладає лексикологічну «рамку», без якої складно рухатися далі. 5–6 класи, де слід закласти понятійний апарат і навички роботи зі словниками [31].

2. **7–9 класи.** У НУШ-моделях середньої ланки зміст подається через компетентнісний фокус, тому фразеологія не виділяється великим окремим розділом, але регулярно використовується в мовленнєвих завданнях і стилістичних модулях. Це дає більше практики, але менше

«теорії заради теорії». 7–9 класи, де доречно давати більше редакторських і стилістичних вправ із фразеологізмами в різних типах текстів [32].

3. **10–11 класи.** Для філологічного профілю передбачено спеціальний підрозділ із типологією, джерелами й стилістикою фразеології; у планах він зазвичай займає близько 6–7 годин плюс інтегровані годинні на застосування під час опрацювання стилів і жанрів.

У 5–9 класах модельні програми задають результати навчання, а не фіксовані години на тему, тому реальний обсяг теми різниться між школами. У 10–11 класах профільні програми конкретніші, тож блок фразеології має сталу «вагу» в розкладі. 10–11 класи, де варто робити міні-дослідження (джерела, варіанти, синонімічні ряди), стилістичні аналізи й проєкти.

Нами створено дидактичну інтерпретацію у вигляді методичного модуля: цілі, критерії розпізнавання фразеологізмів, алгоритм для учнів, типові завдання, дидактичні прийоми, оцінювання й методичні зауваги.

Методичний модуль: «Як розпізнавати й описувати фразеологізми»

1. Навчальні цілі та очікувані результати

Мета: сформувати в учнів уміння ідентифікувати фразеологічні одиниці (ФО), розрізняти їх від слів і вільних словосполучень, описувати їхні диференційні ознаки та пояснювати функції у висловленні.

Учень/учениця вміє:

1. пояснити, чому не існує «єдиного» визначення ФО, і назвати ключові ознаки;
2. застосувати критеріальну шкалу для розпізнавання ФО у тексті;
3. відрізнити потенційні фразеологізми від усталених;
4. описати граматичну поведінку ФО (синтаксична функція, категоріальні риси);
5. доречно використати ФО у власному мовленні.

2. Диференційні ознаки як інструмент навчання

Теоретичну тезу «ФО не має одного універсального визначення» перекладаємо в навчальний формат контрольного списку ознак. Учні працюють не з «дефініцією», а з набором критеріїв:

Критерії (ядро):

- Фразеологічне значення: цілісне, нерозкладне на значення компонентів.
  - Компонентний склад: кілька слів у відносно фіксованому поєднанні.
  - Граматичні категорії / синтаксична функція: цілісна одиниця виконує роль члена речення (напр., підмет, присудок, додаток).
  - Відтворюваність: відтворюється як готова формула.
  - Ознаки-спутники (факультативні):
- Цілісність ідіоматичного змісту у сильнішому/слабшому вигляді.
  - Емоційність, образність, експресивність, оцінність.
  - Методична примітка: наголошуємо, що наявність усіх критеріїв не є обов'язковою; деякі одиниці перебувають на стадії фразеологізації й кваліфікуються як потенційні ФО.

3. Алгоритм розпізнавання (для учнів):

1. Перевір зміст: чи дорівнює значення всього виразу сумі значень слів? Якщо ні, плюс до ФО.
2. Перевір форму: чи поєднання відносно стале, чи можливі вільні вставки/заміни без втрати смислу?
3. Перевір синтаксис: яку роль виконує одиниця в реченні як ціле?
4. Перевір уживаність: чи трапляється вираз як готова формула у різних текстах?
5. Познач статус: ФО / потенційна ФО / ні.

Цей алгоритм учні застосовують до реальних прикладів, у т.ч. до «пограничних» випадків.

4. Контрастивний підхід

Щоб «відкрити» сутність ФО, вводимо зіставлення з іншими одиницями:

- Слово vs ФО: слово має лексичне значення, ФО – цілісне семантичне ціле з кількох слів.
- Вільне словосполучення vs ФО: у вільному поєднанні значення складане; у ФО – цілісне, «непрозоре».
- Граматична поведінка: ФО функціонує як одна синтаксична одиниця, хоча формально складається з кількох компонентів.

5. Типові завдання

А. Діагностика (вхідний контроль, 10 хв)

1. Так/Ні/Потенційно: класифікуйте вирази за алгоритмом (5–7 прикладів).
2. Підсвітити ознаки: до кожного прикладу позначте, які критерії виконуються.

Б. Аналітичний блок (парна/групова робота)

1. Вен-діаграма «Слово – Вільне словосполучення – ФО»: заповнити спільні/відмінні риси.
2. Картка Frayer для поняття «Фразеологізм»: визначення, ознаки, приклади, не-приклади.
3. Пограничні випадки: запропонуйте статус і аргументацію для виразів, які не повністю відповідають усім ознакам (наприклад, варіативні, слабо ідіоматизовані).

В. Практика вживання

1. Заміна: перефразуйте буквальный опис фразеологізмом і навпаки; позначте, як змінюється стилістика.
2. Синтаксична роль: визначте, яку функцію виконує ФО в реченні (підмет, присудок, другорядні члени).

3. Редагування: виправте недоречне використання розмовних/експресивних ФО в нейтральному стилі.

Г. Рефлексія

1. 1-2-1: один інсайт про ознаки, дві корисні ФО, одна трудність.
2. Самооцінка за чек-листом.

За потреби інтегруйте приклади з вашим тематичним полем, зокрема фразеологізми з компонентом мати.

6. Міні-словничок класу (проект на 1–2 уроки)

Структура картки: форма ФО; тлумачення; синтаксична функція у прикладі; ознаки (які виконані); стилістика; варіативність (чи можливі заміни компонентів); приклад уживання.

Мета: навчити учнів аргументувати статус ФО через ознаки, а не лише «відчуттям» мовця.

7. Оцінювання

Аналітична рубрика (40 балів)

- Розпізнавання ФО (0–10): правильна класифікація за алгоритмом.
- Аргументація ознак (0–10): учень послідовно посилається на критерії, бачить «пограничні» випадки.
- Синтаксичний опис (0–10): коректно визначено роль ФО в реченні, пояснено категоріальну поведінку.
- Доречність уживання (0–10): добір стилістично відповідних ФО у власному тексті.

Чек-лист для швидкої перевірки

- Чи визначено фразеологічне значення як цілісне?
- Чи описано компонентний склад і сталість поєднання?
- Чи встановлено синтаксичну функцію (як єдиної одиниці)?
- Чи з'ясовано відтворюваність як формули?

- Чи відрефлексовано емоційність/образність як факультатив?
- Якщо ознака відсутня, чи обґрунтовано статус потенційної ФО?

8. Методичні зауваги для вчителя

- Не нав'язуйте єдиного визначення. Подавайте множину критеріїв і підводьте до висновку, що фразеологія працює з градуальними явищами.
- Працюйте з «пограниччям». Саме на прикладах «майже ФО» учні вчаться аргументувати.
- Пояснюйте граматичний аспект. Учні мають побачити, що ФО «поводиться як слово» на рівні синтаксису, хоча формально має кілька компонентів.
- Розрізняйте обов'язкові й факультативні ознаки. Це знімає напругу від «виключень» і тренує аналітичне мислення.
- Інструменти диференціації: сильні учні працюють з аргументацією статусу й стилістикою; решта – з базовими розпізнавальними тестами.

9. Орієнтовний хід уроку (45 хв)

1. Мотивація (5 хв): міні-дискусія «Чому немає єдиного визначення ФО?».
2. Відкриття знань (10 хв): учитель демонструє критерії на 2–3 контрастивних парах (слово – ФО; вільне сполучення – ФО).
3. Аналітика (12 хв): робота в групах з алгоритмом; класифікація й аргументація.
4. Практика (12 хв): заміна буквальних описів фразеологізмами; визначення синтаксичної функції.
5. Підсумок і рефлексія (6 хв): чек-лист + 1–2–1.

Підсумовуючи викладене у першому розділі, констатуємо: фразеологія як самостійна галузь мовознавства сформувалася на перетині семантики, синтаксису, стилістики та лексикології і послуговується не єдиною дефініцією, а системою

критеріїв, що окреслюють статус фразеологічної одиниці. Визначальними для розмежування фразеологізмів є семантична цілісність (ідіоматичність), відносна сталість компонентного складу, відтворюваність як готової формули, наявність синтаксичної функції та граматичних характеристик; супровідними, але методично значущими, виступають емоційно-оцінні й образні параметри. Історія становлення наукових підходів (від ідей Ш. Баллі та їх подальшого розвитку у східноєвропейській традиції до сучасних українських студій) засвідчує варіативність класифікацій і трактувань обсягу фразеології, зокрема в опозиції «вузького» й «широкого» підходів, а також продуктивність ареально-діалектологічних досліджень. Теоретичні висновки безпосередньо орієнтують методичку навчання: вони обґрунтовують потребу системної роботи з фразеологічними одиницями як із особливими мовними знаками, уможливають побудову критеріальних алгоритмів розпізнавання та опису, а також створюють підґрунтя для подальшого структурно-семантичного аналізу групи фразеологізмів із компонентом «мати» і конструювання відповідної системи навчальних завдань.

РОЗДІЛ 2.

ЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

ІЗ КОМПОНЕНТОМ «МАТИ»

2.1. Семантико-структурні особливості фразеологізмів із іменним компонентом «мати»

Фразеологізми здавна вважаються однією зі специфічних рис кожної мови. Вони набагато виразніші, ніж окремі слова, розподіляються в певних структурно – функціональних стилях мови, а також у сферах усного чи писемного мовлення, мають яскравіше експресивне чи емоційне забарвлення. «Фразеологія – це та сфера мовної діяльності, де, з одного боку, в мовних фактах яскраво відбиваються етнопсихологічні особливості соціуму, а з другого – чітко простежується вплив мови на формування його менталітету» [12, с. 49].

Фразеологічні зрощення (ідіоми)

Це такі фраземні одиниці, значення яких майже повністю не збігається зі значенням компонентів, а внутрішній зв'язок між словами втрачено чи загублено. У таких одиницях немає прозорості мотивації через окремі слова. Наприклад, лексикографічні джерела фіксують фразеологізм «собаку з'їсти» як класичне зрощення – значення «матеріально добре знати справу, мати великий досвід» не виникає зі значення «собаку» + «з'їсти» [47 II, с. 839]

У навчальному процесі такі одиниці є важливими як «якірні» приклади, на яких учні вчаться розуміти, що фразеологізм – це не просто комбінація слів, а семантично новий компонент мови.

Фразеологічні єдності (частково мотивовані одиниці)

Ці одиниці займають проміжне становище: вони є цілісними за значенням, але в деяких випадках зв'язок зі словами-компонентами частково простежується. Наприклад, «кров з молоком» – у цьому випадку слово «кров» і «молоко»

створюють образ чистоти, здоров'я, що перегукується зі значенням фраземи. У «Гороху» її подано у розділі «Фразеологічні єдності». Інші приклади: «зітерти на порох», «прикусити язика», «тримати камінь за пазухою» [47].

Методично така категорія слухна для вправ: учні аналізують, наскільки мотивованим є образ, яку роль відіграють компоненти, і чи можна його «розкласти» без втрати сенсу.

Фразеологічні сполучення

У цій групі звороти залишаються ближчими до вільного словосполучення: усі компоненти мають власне значення, але один із них у межах виразу реалізує значення лише у цьому контексті. Наприклад, «впасти в око» – слово «впасти» у звичайному вживанні означає фізичний рух, але в цій фраземі воно набуває значення «потрапити в увагу». У словнику «Горох» цей тип розглянуто як «фразеологічні сполучення», з прикладами «впасти в око», «брати участь», «досада бере», «попасти в немилість» [14].

Цей тип є цікавим для дидактики, бо саме на таких прикладах учні можуть побачити «перехід» між словосполученням і фразеологізмом: наскільки сильні семантичні обмеження компонента.

Фразеологізми з іменним компонентом *мати* або *матір* становлять особливо цінний сегмент української фразеологічної системи, оскільки вони поєднують у собі глибинні культурні, етичні та емоційно-оцінні смисли.

Специфіку образу матері у своїх дослідженнях аналізувати багато науковців. О. Буряк «Образ матері в романі Марії Матіос «мамі»» [7], Ніна Данилюк «Мовний образ матері в народних піснях і в поезії

Тараса Шевченка» [15], Ю. Могилко «Образ "матері" в корейській дитячій літературі ХХ століття» [30].

«Образ матері часто зображується як само-пожертва, яка має на меті народження дитини. Сім'я служить певним захисним оберегом і бас-тіоном для кожної дитини. Світ є небезпечним місцем для вразливих дітей, у яких немає сім'ї. Наші сім'ї завжди залишаються на нашому боці до самого кінця; вони охороняють і підтримують нас. Ніщо не може бути краще за зростання всіх дітей у лоні здорової та теплої родини» [30, с. 66].

1. Семантична типологія фразеологізмів із компонентом «мати»

1.1. Фразеологізми, що виражають родинно-етичні відносини

До цієї групи належать сталі звороти, які зберігають пряме чи образно-метафоричне значення «мати» як *батьківська фігура, носій моральної опіки, життєвої мудрості*. Лексикографічні джерела фіксують:

- **мати рідна** – уживається для вираження подиву, радості або вдячності: «*Мати рідна! Який же ти став дорослий!*» [14].
- **як рідна мати** – уживається для характеристики щирості, тепла, піклування: «*Вона зустріла мене, як рідна мати*» [14].
- **мати Божа / свята мати** – вигук або звертання, що має сакральний характер і виражає здивування, страх або молитву: «*Мати Божа, збережи!*» [14].
- **мати-земля** – метафоричне уособлення рідної землі, Батьківщини: «*Мати-земля годує всіх*» [14].

Такі одиниці несуть у собі етнокультурну символіку: *мати* виступає не лише як персонаж родинного світу, а й як архетип – образ родючості, єдності, джерела буття. В освітньому контексті ці фраземи мають важливе виховне навантаження: формують у школярів етичні цінності, шанобливе ставлення до родини, матері, рідного краю.

1.2. Фразеологізми, що виражають емоційно-експресивні стани

Велика група фразем із компонентом *мати* / *мати́р* / *мама* реалізує емоційно забарвлені значення – подив, розпач, схвилювання, гнів тощо. Такі звороти переважно мають вигуківий характер і виконують прагматичну функцію посилення емоції.

Лексикографічні праці фіксують:

- **«мати моя рідна!»** [14] – вираз здивування, страху або жалю (*«Мати моя рідна, що ж це коїться?»*);
- **«свята мати!»** [14] – вигук подиву чи переляку (*«Свята мати, які новини!»*);
- **«ой, мамо рідна!»** [14] – реакція на несподівану ситуацію;
- **«мати Божа!»** [14] – релігійно забарвлений вигук, уживаний у хвилини емоційного напруження.

Ці фразеологізми мають ситуативну семантику і функціонують у розмовному та художньому мовленні як засоби емоційного вираження, виконуючи роль експресивних сигналів. У лінгводидактиці вони є зразками для вивчення прагматичної функції фразеологізмів, особливо при аналізі художніх текстів, де автор через такі звороти передає внутрішній стан персонажа.

1.3. Фразеологізми з негативно-оцінною конотацією

Окрему групу становлять сталі вирази, у яких компонент *мати* вживається в емоційно-грубій або лайливій формі. Такі одиниці походять переважно з просторіччя й вживаються для посилення негативної оцінки чи прокльону. У «Гороху» зафіксовано приклади:

- **«щоб тебе мати не пізнала!»** [14] – прокльон, що означає крайню зневагу;

- «**матір твою...**» [14] – лайливий компонент, частина евфемістичних формул;
- «**мати рідна плаче**» [14] – характеристика важкої ситуації або нещастя.

Хоча ці фраземи є периферійними в нормативному мовленні, вони відображають експресивний потенціал української фразеології і дають змогу досліджувати емоційну полярність мови – від лагідної до агресивної.

2. Структурні моделі фразеологізмів із компонентом «мати»

Аналіз словникового матеріалу дає змогу виділити кілька найтиповіших структурно-граматичних моделей фразеологічних одиниць з іменем *мати* / *матір* / *мама*:

1. **Двокомпонентна атрибутивна конструкція:** *мати рідна, свята мати, мати Божя*. Такі одиниці мають вигуківий характер і реалізують модель «іменник + прикметник».
2. **Підрядна структура:** *як рідна мати, як свята мати*. Виконує функцію порівняння, семантично наближену до прислів'їв.
3. **Складне словосполучення з компонентом-епітетом:** *мати-земля, мати-природа, мати-Батьківщина*. Ці звороти метафорично уособлюють явища, абстрактні поняття, мають символічну семантику.
4. **Складні вигуківі формули:** *мати моя рідна!, ой мамо рідна!, Божя мати!* Їхня функція – емоційне забарвлення мовлення.

Таким чином, фразеологізми з компонентом *мати* мають високий ступінь відтворюваності й граматичну стабільність, тобто вони не допускають зміни порядку компонентів чи варіативності форми.

3. Культурно-символічний потенціал

Образ матері у фразеології є одним із найглибших архетипів української мовної картини світу. Він акумулює уявлення про життя, любов, страждання,

Образ матері у фразеології української мови

1. Мати як джерело життя

мати-земля, мати-природа
→ символ родючості, життєдайності, постійності.

2. Мати як духовний захист

Мати Божа, свята мати
→ уособлення опіки, віри, милосердя.

3. Мати як втілення любові та добра

як рідна мати, мати рідна плаче
→ відображення материнської ніжності, турботи, співчуття

4. Мати як емоційна формула

мамо рідна!, мата моя!
→ експресивні вигуки, що виражають подив, страх або радість

5. Мати як амбівалентний образ

щоб тебе мати не пізнала
→ емоційно насичена форма прокльону; антипод материнської любові

жертву, моральну чистоту. Через сталі вирази типу *мати-земля*, *мати Божа*, *мати рідна* передається високий рівень сакралізації жіночого начала. У шкільній практиці такі одиниці доцільно використовувати під час вивчення тем «Фразеологізми як вираження національної культури», «Мова і духовність», «Мати в художньому слові».

Отже, фразеологізми з компонентом *мати / матір / мама* відзначаються семантичною багаточаровістю та широким стилістичним діапазоном – від урочисто-піднесеного до розмовно-побутового й навіть лайливого. Їхня структурна сталість, образність і

національна символіка свідчать про те, що фразеологічна система української мови не лише фіксує мовні кліше, а й відтворює ментальну модель родинного світу українців. Ці одиниці відображають як етичні цінності (любов до матері, пошану до роду, культ землі), так і емоційно-психологічні реакції – здивування, страх, жаль, вдячність. Саме тому вони становлять надзвичайно важливий матеріал для аналізу у шкільній та університетській лінгводидактиці.

2.2. Тематичні групи та типи значень фразеологізмів із компонентом «мати» у сучасній українській мові

Фразеологізми з іменним компонентом *мати* – це унікальний зріз українського фразеологічного фонду, який відображає національний менталітет, морально-етичні ідеали й духовні пріоритети. Їхня семантика базується на архетипних уявленнях про матір як символ добра, життя і світла, однак у розмовній стихії цей образ може набувати й емоційно-полярних характеристик. У структурному плані такі одиниці виявляють високу стабільність і внутрішню синтаксичну гармонію, що робить їх цінними об'єктами для лінгвістичного аналізу й ефективним дидактичним матеріалом для шкільного курсу української мови.

«У фольклорі зафіксовано розвинутий синонімічно-варіантний ряд на позначення матері: *мати, матінка, матіночка, матуся, матусенька, матусечка; мама, мамка, мамуненька; неня, ненька*» [15, с. 15].

Таблиця 3. Фразеологізми з іменним компонентом «мати / матір / мама» у сучасній українській мові

№	Фразеологізм	Значення	Стилістичне забарвлення	Функція у мовленні
1	Мати рідна!	вигук здивування, розмовно-подиву, жалю	емоційне	передає емоційний стан мовця
2	Як рідна мати	з турботою, нейтрально-доброю	художнє	порівняння, підкреслення лагідності

№	Фразеологізм	Значення	Стилістичне забарвлення	Функція у мовленні
	Свята мати! / Мати-Божа!	Мативигук подиву або молитви	урочисто-емоційне	виражає благоговіння, страх, прохання
	Мати-земля	рідна земля, піднесено-Батьківщина	поетичне	символізує життєдайність і материнську турботу
	Мати природа	уособлення навколишнього світу	нейтрально-публіцистичне	метафора природних процесів
	Ой, мамо рідна!	вигук подиву, розпачу	страху, розмовно-емоційне	сигнал несподіванки, жалю
	Щоб тебе мати не пізнала!	прокльон, зневага	просторічне, грубе	емоційне розрядження, негативна оцінка
	Мати плаче	рідна характеристика важкого становища	розмовне, образне	підсилення трагічності ситуації
	Мати всіх нас годує (мати-земля)	символ родючості, життя	фольклорно-етнографічне	виражає вдячність природі

№	Фразеологізм	Значення	Стилістичне забарвлення	Функція у мовленні
0	Матір Божя покарала / зберегла	віра у релігійно-вищих художнє втручання сил	художнє	вираження морального висновку
1	Мати всіх наук – досвід	прислів'я; про цінність практики	книжне, афористичне	морально-повчальна функція
2	Материнське серце не обдуриш	про інтуїцію, любов матері	художнє	морально-психологічний образ

Фразеологічні одиниці з компонентом «мати» посідають особливе місце у системі української фразеології, оскільки відбивають національні уявлення про родину, духовність, моральні цінності, побут і психологію українців. Слово мати у складі фразеологізмів виступає не лише номінативним, а й глибоко символічним елементом, здатним виражати найтонші емоційні, соціальні й культурні відтінки.

1. Тематична класифікація

Згідно з аналізом матеріалу «Фразеологічного словника української мови», ресурсу gogo.h.pp.ua, а також сучасних лінгвістичних досліджень, фразеологізми з компонентом мати можна об'єднати у такі основні тематичні групи:

1.1. Сімейно-родинна тематика.

Ця група репрезентує глибокий зв'язок матері з родинними цінностями, турботою, вихованням і моральним обов'язком.

Приклади: «як рідна мати» [14] – надзвичайно дбайливо, з любов'ю; «мати рідна плаче» [14] – про душевний біль, жаль; «мати благословила» [14] – із добрими намірами, з благословенням.

Такі фразеологізми виражають позитивне емоційне ставлення, закорінене у традиційному культі матері як хранительки дому.

1.2. Морально-етична тематика

Фразеологізми цієї групи відтворюють моральні орієнтири народу, у яких мати постає символом добра, милосердя, прощення.

Приклади: «мати Божа» [14] – уособлення заступництва, духовного захисту; мати свята – як звернення до небесного заступництва; мати-правда – персоніфікований образ істини, чесності.

Ці звороти виявляють синкретизм релігійних і народних уявлень, поєднання земного й небесного начал.

1.3. Побутово-емоційна тематика

Фразеологізми цієї групи мають емоційне навантаження й часто виступають у вигуках або експресивних висловах.

Приклади: «мамо рідна!» [14] – вигук здивування, болю, страху; «мати моя!» [14] – аналогічне емоційне звернення; «мати божа!» [14] – вигук подиву або переляку.

Такі вирази активно функціонують у розмовному мовленні, художніх текстах, зберігаючи емоційність і національний колорит.

1.4. Амбівалентно-експресивна тематика

Деякі фразеологізми містять компонент мати у негативному, прокльонному або іронічному контексті.

Приклади: щоб тебе мати не пізнала! – прокляття, побажання нещастя; мати рідна не впізнає – про крайню міру змін у зовнішності; мати не привітає – ніхто не допоможе, залишишся сам.

Ці вислови демонструють народну образність, яка поєднує ніжність і суворість, любов і осуд.

1.5. Культурно-символічна тематика

У багатьох фразеологізмах мати функціонує як узагальнений образ землі, Батьківщини, духовної сутності.

Приклади: «мати-земля» [14], «мати-природа» [14] – символ життя, стабільності, родючості; мати-Вітчизна – уособлення держави, рідної землі; мати-Україна плаче – метафора народного болю.

Тут фразеологічний образ виходить за межі родинного, набуваючи національно-патріотичного змісту.

2. Типи значень фразеологізмів із компонентом «мати»

За семантико-функціональним принципом, ці фразеологічні одиниці можна поділити на кілька типів значень:

2.1. Оціночні фразеологізми

Виражають емоційно-оцінне ставлення мовця.

→ «мати рідна плаче» [14], «щоб тебе мати не пізнала, мамо рідна!» [14] – передають співчуття, жаль, гнів або переляк.

2.2. Символічні фразеологізми

Позначають глибинні культурні смисли, притаманні національному світогляду.

→ «мати-земля» [14], «мати-природа» [14], «мати-Божа» [14] – символ життя, захисту, віри.

2.3. Експресивно-комунікативні одиниці

Функціонують як вигуки або формули мовного етикету.

→ мати моя!, о, мамо рідна! – для вираження сильних емоцій у побутовому мовленні.

2.4. Соціально-моральні одиниці

Виражають етичні норми, обов'язок, пошану.

→ «мати благословила» [14], «як рідна мати» [14] – символ доброчинності, турботи.

2.5. Прокльонно-іронічні одиниці

→ «щоб тебе мати не пізнала» [14], «мати не привітає» [14] – стилістично марковані, виконують функцію емоційного контрасту.

Отже, фразеологізми з компонентом мати становлять цілісне смислове поле, у якому поєднано ідеї життя, любові, захисту, але й біль, втрату чи гнів. Вони виявляють мовну ментальність українців, у якій образ матері – це не лише біологічний, а насамперед духовно-моральний символ. Такі фразеологізми формують особливий культурний код української мови, у якому слово мати постає втіленням роду, нації та людяності.

2.3. Стилiстичне навантаження та художньо-виражальнi можливостi фразеологiзмiв iз компонентом «мати»

Розмовно-побутова фразеологія посідає особливе місце в системі сучасної української мови, адже вона безпосередньо пов'язана з живим народним мовленням, його інтонаційною динамікою, емоційною насиченістю та національним світобаченням. Саме в побутовому спілкуванні формується й передається багатство фразеологічних одиниць, які потім активно використовуються в художньо-белетристичному стилі для створення колориту, характерів, емоційного тла та реалістичного звучання мовлення персонажів. У мові письменників ці стійкі вислови виконують функцію посилення експресії, конкретизації авторської думки, надання образності й глибини емоційним станам. Хоч у науково-популярному чи публіцистичному стилях уживання таких зворотів є менш поширеним, проте і там вони виконують виразову та комунікативну роль, особливо в текстах суспільно-політичного або масово-комунікаційного характеру.

Групи	Характеристика	Приклади
Розмовні фразеологізми	у побутовому спілкуванні та художній літературі	ні в які ворота не лізе
Просторічні фразеологізми	для зниженої характеристики	мов баран в аптеці
Фольклорні фразеологізми	в усній народній творчості	на тихі води, на ясні зорі
Книжні фразеологізми	у наукових та публіцистичних текстах	олімпійський спокій
Нейтральні фразеологізми	в усіх стилях	для науки, кидає в жар

Отже, фразеологізми живуть і функціонують у різних жанрах – від народної мови до авторського письма, зберігаючи при цьому свій емоційно-образний потенціал. Це свідчить про виняткову багатогранність і життєздатність

розмовної фразеології української мови, що постає не лише засобом комунікації, а й відображенням духовного світу народу (Додаток Б).

Стилістичне забарвлення фразеологізмів із компонентом «мати»

Група фразеологізмів	Характеристика вживання	Приклади компонентом «мати»	3 Аналіз семантики та стилістичного ефекту
1. Розмовні фразеологізми	Уживаються у побутовому спілкуванні та художньому мовленні для передачі емоцій, здивування, жалю чи болю.	у «Мамо рідна!» [14], «мати моя!» [14], «ой, мати Божжа!» [14].	Виконують експресивну функцію – передають щирі емоції, близькість мовця до адресата, створюють ефект безпосередності та природності живого мовлення.
2. Просторічні фразеологізми	Характерні для зниженого, іронічного грубуватого мовлення; мають відтінок лайливості або жарту.	«мамина донечка», «смоктати мамину цицю» [47, с. 463]; «матирине молоко на губах не обсохло» [47, с. 466]; «іти до чортової матері» [47, с. 466]	Мають емоційно-суб'єктивне забарвлення, іноді вживаються як прокльони, вирази роздратування. Такі звероти надають мовленню яскравості, динамізму, але знижують його тональність.
3. Фольклорні фразеологізми	Походять із народної творчості, пісень, прислів'їв, приказок; відбивають	«мати благословила» [14]; «мати-земля» [14]	Символізують любов, доброту, духовну єдність матері з дитиною. Вони

Група фразеологізмів	Характеристика вживання	Приклади компонентом «мати»	3 Аналіз семантики та стилістичного ефекту
4. Книжні фразеологізми	<p>традиційний світогляд.</p> <p>Використовуються в урочистих, публіцистичних або науково-художніх текстах.</p>	<p>«крий мати божа» [47, с. 463];</p>	<p>емоційно насичені, мають позитивне забарвлення, часто виконують етичну або морально-оцінну функцію.</p> <p>Виконують піднесено-символічну роль. Образ матері стає уособленням духовності, патріотизму, захисту. Такі звороти мають високий стиль і формують ідеологічну чи релігійну конотацію.</p>
5. Нейтральні фразеологізми	<p>Уживаються у всіх стилях, без чітко вираженої емоційної або стилістичної домінанти.</p>	<p>«у матері годиться» [47, с. 467];</p>	<p>Функціонують як усталені словосполучення без емоційного навантаження. Виконують номінативну функцію,</p>

Група фразеологізмів	Характеристика вживання	Приклади компонентом «мати»	з Аналіз семантики та стилістичного ефекту є типовими для офіційного, наукового чи нейтрального мовлення.
-------------------------	----------------------------	-----------------------------------	---

Отже, менник «мати» у фразеологічній системі української мови демонструє надзвичайно широкий спектр стилістичних функцій – від інтимно-емоційного до високого символічного. Так:

- у розмовній та фольклорній сферах він виявляє теплоту, ніжність, духовну спорідненість;
- у просторіччі – перетворюється на носій різкої емоційності чи народної іронії;
- у книжних контекстах – набуває урочистого, сакрального звучання;
- у нейтральному вжитку – стає частиною стандартних словосполук без емоційної наснаги.

Таким чином, образ «матері» у фразеології – це універсальний культурно-мовний символ, який поєднує у собі інтимно-родинне, сакральне та національне начала, відображаючи духовну ментальність українського народу.

РОЗДІЛ 3.

МЕТОДИКА ОПРАЦЮВАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ІЗ КОМПОНЕНТОМ «МАТИ» НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

3.1. Принципи та етапи роботи над фразеологізмами на уроці: від спостереження до творчого використання

У дисертаційній роботі «Формування комунікативної майбутніх учителів української мови і літератури у процесі навчання стилістики» В. Бабенко акцентує: «У контексті нової парадигми національної освіти ХХІ століття, головними аспектами якої є забезпечення пріоритету української мови як державної, вищий педагогічний навчальний заклад покликаний формувати творчу гармонійну особистість майбутнього вчителя, який вправно володіє комунікативно-виражальними засобами мови, дбає про її стилістичне багатство і довершеність, культуру мови і мовлення, відтак очевидною є потреба оптимізації філологічної підготовки майбутніх учителів української мови та літератури на засадах компетентнісного підходу» [4].

Паитання вивчення фразеології у школі: Н. Янчук «Програма експериментального слова і фразеологізму в аспекті функціонально-комунікативного вивчення мови» [60, с. 14-17]. Дослідниця вказує на відсутність у сучасній лінгводидактиці досліджень, спрямованих на функціонально-комунікативне вивчення лексикології та фразеології у фаховій підготовці майбутніх учителів-словесників. Дослідниця акцентує на «відсутності у сучасній лінгводидактиці досліджень, спрямованих на функціонально-комунікативне вивчення лексикології та фразеології у фаховій підготовці майбутніх учителів-словесників, та актуальності проблеми у світлі сучасних вимог до фахової підготовки учителів-словесників» [60, с. 14], також наголошує на потребі «залучення нових форм, методів, технологій навчання, проте основна мета залишається та ж – досконале знання фразеологічного пласта мови. Процес формування навичок вільного володіння фразеологічними одиницями повинен

бути спрямований не стільки на запам'ятовування, скільки на розуміння закономірностей їхнього функціонування, на формування вмінь застосувати їх у процесі спілкування, на встановлення їхньої етнолінгвокультурної природи тощо [12, с. 15-17].

Знання лексики й фразеології рідної мови є підставою формування активної, духовно багатой особистості. Професійне завдання вчителя-словесника полягає в тому, щоб навчити учнів бездоганно оперувати мовними ресурсами, насамперед лексичними та фразеологічними. Для досягнення цього він має сам досконало знати відповідні засоби, послідовно й природно використовувати їх не лише на уроках української мови, а й у щоденному спілкуванні, передусім у позаурочній взаємодії з учнями. Адже мова опановується у структурованому навчальному процесі, тоді як мовлення формується та вдосконалюється також у повсякденній комунікації, що забезпечує сталість і практичну ефективність набутих мовних умінь.

Відомі такі тренінги для вчителів, щоб вони допомагали учням засвоювати матеріал:

1. «Українська мова. Фразеологія. Поняття про фразеологізм, його лексичне значення» (Всеукраїнська школа онлайн)» [54].
2. «Українська мова. Вебінар 7. Фразеологія» (iLearn!) [51].
2. «Фразеологізми на НМТ (ВоУкрмова)» [45].

I. Основні принципи роботи з фразеологізмами

1.1. Принцип науковості та доступності.

Учитель добирає матеріал, спираючись на сучасну лінгвістичну теорію, але подає його в доступній для віку формі. Пояснення мають бути точними, але не перевантаженими термінами: учень повинен відчувати зміст фразеологізму, а не лише запам'ятати визначення.

1.2. Принцип зв'язку мови й культури.

Кожен фразеологізм – це культурний код. Під час роботи важливо звертати увагу на образність, походження, історичний або побутовий контекст. Наприклад,

розкриваючи значення вислову «води не замутиль», учні вчатьс я бачити в ньому риси українського характеру – лагідність, стриманість, миролюбність.

1.3. Принцип системності.

Фразеологізми вивчають не ізольовано, а в логічному зв'язку з іншими мовними явищами – лексикою, морфологією, синтаксисом, стилістикою. Це забезпечує цілісне розуміння мови.

1.4. Принцип діяльнiсного підходу.

Учні мають діяти зі словами – шукати, замінювати, створювати контексти, добирати синоніми. Через діяльність формується мовна компетентність.

1.5. Принцип емоційності та творчості.

Фразеологізм – живий образ, тому варто вводити елементи гри, асоціацій, порівнянь, малюнкiв, драматизацій. Саме емоційне забарвлення пробуджує уяву, допомагає запам'ятати вислів і використовувати його доречно.

II. Етапи роботи над фразеологізмами

Роботу з фразеологічним матеріалом можна розглядати як поступове сходження – від спостереження до творчості.

2.1. Підготовчий етап (спостереження й усвідомлення образу).

Учні знайомлятьс я з фразеологізмом у контексті тексту або мовної ситуації. Завдання вчителя – створити ситуацію зацікавлення:

Прочитати уривок з художнього твору, де є фразеологізм;

Запитати: Яке враження справляє цей вислів? Що він додає до змісту?

Пояснити значення, походження, емоційне забарвлення.

Приклад завдання:

Прочитайте уривок: «Та він і мухи не скривдить». Як ви розумієте цей вислів? Чи можна його замінити одним словом?

На цьому етапі формується перше уявлення про фразеологізм як цілісну одиницю значення.

2.2. Аналітичний етап (усвідомлення структури та семантики)

Учні розбирають фразеологізм за складом, визначають головне слово, шукають синоніми й антоніми, порівнюють зі схожими висловами.

Важливо показати, що фразеологізм не завжди «дорівнює» словам, з яких складається.

Типові завдання:

Знайдіть фразеологізми в тексті, поясніть їх значення;

Порівняйте: води не замутишь – ні риби ні м'яса;

Доберіть фразеологізми-синоніми до слів: сміливий, нещирий, ледачий.

Учні вчаться бачити образність мови, відчувати різницю між прямим і переносним значенням.

2.3. Тренувальний етап (закріплення й уживання в мовленні)

Учні виконують вправи на заміну фразеологізмів, складання речень, доповнення діалогів.

На цьому етапі важливо, щоб дитина заговорила фразеологічно.

Завдання:

Замініть виділені слова фразеологізмами: він дуже злякався → у нього душа в п'яти втекла;

Складіть короткий діалог, використовуючи вислови не з тієї опери, як у воду опущений, як рукою зняло.

Такі вправи формують мовленнєву гнучкість, розвивають відчуття стилю й контексту.

2.4. Творчий етап (власне мовне продукування)

Учні створюють власні висловлення, тексти, міні-есе, ілюстрації до фразеологізмів. Можна організувати конкурс «Фразеологізм у дії», де учні презентують малюнок, сценку або коротке відео, що ілюструє певний вислів.

Приклади завдань:

3. Напишіть міні-розповідь із трьома фразеологізмами.
4. Створіть мем або комікс за змістом вислову.
5. Доберіть сучасний синонім до фразеологізму й поясніть, чому саме він.

Так формується власна фразеологічна культура – уміння використовувати стійкі звороти в доречному контексті, без штучності.

Отже, послідовність спостереження – аналіз – тренування – творчість відображає природну логіку мовного розвитку. Учень не просто вивчає фразеологізми як цікаві вислови, а *освоює їх як живу матерію мовлення*. Фразеологічна робота вчить мислити образно, відчувати слово серцем, і зрештою – творити мову, у якій пульсує життя.

3.2. Система вправ і прийомів для формування в учнів умінь уживати фразеологізми з компонентом «мати» (у значенні мама, матір, матуся, ненька)

«Фразеологічні одиниці, завдяки культурному компоненту їх значення, є джерелом фонові, лінгвокраїнознавчої інформації, а з іншого – вивчення фразеології суттєво розширює знання дітей про мову» [44, с. 190].

Образ матері в українській мовній традиції – сакральний. Він утілює любов, турботу, самопожертву, духовну силу, благословення, а іноді – біль і тугу. Фразеологізми з компонентом мати, матір, ненька, матуся передають не лише родинні почуття, а й моральні орієнтири народу: мати-земля, рідна ненька, при матусі й шматок сухий смачний, материнська ласка, сину, не гнівись на матір, бути при матері – бути при долі.

Система вправ має допомогти учням відчувати глибину цих висловів, навчитися їх доречно вживати, розуміти як частину мовно-культурної спадщини.

1. Принципи побудови системи вправ. Культурологічний принцип.

Робота з фразеологізмами має розкривати не лише значення, а й духовно-етичний зміст образу матері.

Емоційність і національна ідентичність. Вислови про матір допомагають формувати почуття любові до родини, народу, рідної землі.

Контекстність. Фразеологізми вивчаються через тексти – поетичні, фольклорні, художні.

Поступовість і творчість. Робота рухається від усвідомлення значення до власного художнього використання.

2. Етапи формування вмінь і типи вправ

І. Ознайомлення (спостереження й емоційне усвідомлення)

Мета: створити первинне уявлення про образ матері у фразеологізмах, викликати почуття вдячності й поваги.

Вправи:

1. Слухай і відчувай. Учитель зачитує уривки з українських пісень або прислів'їв:

При матусі й шматок сухий смачний.

Нема в світі правди, як у рідної неньки.

Материнська молитва з дна моря дістане.

Учні пояснюють, яке почуття викликає кожен вислів.

2. Пошук у тексті.

Знайдіть у народних піснях або поезії вислови зі словом мати, матір, ненька, матуся. Поясніть їхній зміст і емоційний відтінок.

3. Порівняння образів.

Порівняйте: мати-земля – мати-рідня – мати-Богородиця.

Як змінюється значення слова залежно від контексту?

II. Осмислення значення і вживання у мовленні

Мета: навчити розпізнавати символіку образу матері, добирати фразеологізми за змістом.

Вправи:

1. Поясни прислів'я.

Материнська ласка кінця не має.

При матусі й горе не горе.

Без неньки й світ не милий.

Матір'ю світ стоїть.

2. Поясніть, які риси українського характеру відображено в цих висловах. Добір епітетів і порівнянь.

Доберіть слова, які характеризують матір у народній уяві: ласкава, вірна, невсипуща, щира, благословенна, мов пісня, як сонце, як хліб.

3. Віднови вислів.

Вставте пропущене слово:

_____ молитва з дна моря дістане.

При _____ і хліб смачний.

Не забувай _____ рідну.

III. Закріплення через мовну діяльність

Мета: навчити доречно вживати фразеологізми про матір у власному мовленні.

Вправи:

1. Склади діалог.
2. Створи розмову між дитиною й бабусею на тему «Про матір», використай не менше трьох фразеологізмів (рідна ненька, при матусі, материнська ласка).
3. Мовна гра «Фразеологічна доля».

На дошці подано уривки прислів'їв. Учні мають з'єднати їх:

Без неньки... → і сонце не світить.

Хто матір шанує... → того люди поважають.

Матір з дітьми — → як квітка з росою.

Поясни емоційний підтекст.

Як змінюється настрій речення, якщо замінити слово мати на матуся або ненька?

Я люблю свою матір.

Я люблю свою матусю.

Я люблю свою неньку.

Обговоріть, у якому випадку вислів звучить ніжніше, сердечніше.

IV. Творчий етап

Мета: розвинути вміння емоційно, образно й самостійно вживати фразеологізми про матір.

Вправи:

Міні-твір або вірш.

Напишіть коротку розповідь чи поетичний рядок із використанням фразеологізмів:

мати-земля, рідна ненька, при матусі й лихо минає, материнська молитва.

Фразеологічний плакат.

Створіть малюнок або колаж на тему «Материнська любов», додайте до зображення вислови про матір.

Проект «Материнське слово в народній мудрості».

Зберіть прислів'я, приказки, уривки з пісень про матір, оформіть збірник або

електронну презентацію.

Ситуаційна вправа.

Уявіть, що ви пишете листа своїй матусі. Використайте хоча б три фразеологізми, які передають щирість, вдячність, любов.

3. Прийоми роботи

Асоціативний куш «Мати – джерело життя».

Учні створюють асоціативне поле до слова мати (тепло, дім, захист, хліб, колиска, серце, молитва, благословення).

Метод «Жива картина».

Учні створюють невеличку сценку за прислів'ям, наприклад:

Материнська ласка й у холод гріє або Нема в світі правди, як у рідної неньки.

Робота з піснею.

Прослухати пісню «Рідна мати моя» або «Пісня про рушник», визначити фразеологічні вислови, пояснити їхню символіку.

Мовне коло «Тепло материнських рук».

Кожен учень говорить одне речення про матір, використовуючи фразеологізм або поетичний вислів.

4. Очікувані результати. Учні усвідомлюють культурно-символічне значення образу матері; володіють запасом фразеологізмів, прислів'їв і поетичних висловів про матір; уміють уживати ці фразеологізми у власному мовленні; формують емоційно-ціннісне ставлення до рідного слова, родини, традицій.

3.3 Методичні рекомендації для вчителя: інтеграція фразеологічного матеріалу у види мовленнєвої діяльності (за результатами експериментальної роботи у Зарудянській гімназії Зборівської міської ради)

Фразеологізми – це виразна форма національного мислення, у якій збережено духовний і культурний досвід українського народу. З метою перевірки ефективності інтегрованого підходу до вивчення фразеології було проведено експериментальну методичну роботу у Зарудянській гімназії Зборівської міської ради, під час якої фразеологічний матеріал упроваджувався у всі види мовленнєвої діяльності: слухання, говоріння, читання й письмо.

1. Робота з фразеологізмами у слуханні

Мета: навчити учнів розпізнавати фразеологізми на слух, розуміти їх образність і емоційне забарвлення.

Експериментальні дії: у межах експерименту під час уроків української мови й літератури учні слухали аудіозаписи народних пісень, казок, прислів'їв, що містили фразеологізми. Вчитель звертав увагу на інтонацію, паузи, логічні наголоси. Після прослуховування учні визначали, які вислови є фразеологізмами, і пояснювали їх значення.

Приклад завдання: прослухай народну пісню та визнач, який фразеологізм передає любов і турботу матері («*При матері й шматок сухий смачний*» [14]).

2. Говоріння: активне використання фразеологізмів у мовленні

Мета: формувати вміння вживати фразеологізми природно, доречно й образно у власних висловленнях.

Експериментальні дії: у Зарудянській гімназії проводилися мовні ігри й комунікативні вправи типу «Закінчи прислів'я», «Вгадай фразеологізм за описом», «Добери фразеологізм і намалюй маму». Учні створювали короткі діалоги, виступи, інтерв'ю, використовуючи народні вислови про матір, рідну домівку, родинне тепло (Додаток В).

Приклад завдання: склади діалог між дитиною та матусею, використай фразеологізми: «*материнська ласка кінця не має*» [14]; «*без неньки й світ не милий*» [14].

3. Читання: розуміння фразеологізмів у контексті

Мета: розвивати в учнів уміння помічати фразеологізми в тексті, пояснювати їх значення та художню роль.

Експериментальні дії: на уроках читання та літератури учні шукали у творах фразеологізми з компонентом *мати, матір, ненька*, пояснювали їх зміст, визначали, яку рису героя чи настрої вони підкреслюють. Зібрані вислови заносилися до «фразеологічного словничка класу».

Приклад завдання: прочитай уривок із повісті, знайди фразеологізм, який передає турботу матері («*мати-голубка*» [14], «*мати як берегиня*» [14]), поясни його значення.

4. Письмо: творчі роботи з уживанням фразеологізмів

Мета: розвивати уміння використовувати фразеологізми у власних текстах – творах, листах, есе, висловленнях.

Експериментальні дії: під час експерименту учні писали міні-твори, есе, листи до матері, використовуючи народні вислови. Роботи супроводжувалися обговоренням: як фразеологізм допомагає передати емоцію.

Приклад завдання: напиши короткий твір «Моя ненька – мій оберіг», використавши фразеологізми: «*матір'ю світ стоїть*» [47]; «*при матусі й горе не горе*» [42].

5. Міжпредметна інтеграція фразеологічного матеріалу

Експериментальні підходи:

1. **На уроках літератури** – аналіз фразеологізмів у творах українських письменників.
2. **На уроках образотворчого мистецтва** – створення ілюстрацій до прислів'їв про матір.
3. **На уроках музики** – виконання й аналіз пісень із фразеологічними образами (*Материнська любов, при матусі й шматок сухий смачний*).

4. **На уроках інформатики** – створення інтерактивних вправ, плакатів та інфографіки.

Поради вчителю за результатами експерименту

- Створюйте у класі «Фразеологічну галерею» – стенд або електронну добірку улюблених висловів учнів.
- Використовуйте цифрові платформи (Wordwall, Quizizz, LearningApps) для інтерактивних тренувань.
- Пов'яуйте кожен фразеологізм із життєвою ситуацією: це допомагає дитині усвідомити, що народна мудрість – не музейна річ, а частина живої мови.
- Розвивайте емоційне сприйняття: обговорюйте, які почуття викликають вислови про матір, як вони звучать у пісні чи в щоденному мовленні.

Отже, експериментальна робота, проведена у Зарудянській гімназії Зборівської міської ради, довела ефективність інтегрованого підходу до вивчення фразеології. Поєднання слухання, говоріння, читання та письма активізує мовленнєву діяльність, формує в учнів емоційно-ціннісне ставлення до рідного слова, сприяє розвитку творчого мислення й комунікативної культури.

ВИСНОВКИ

Фразеологія є однією з найважливіших складових лексичної системи української мови, адже саме через фразеологічні одиниці найповніше виявляється світоглядна, естетична, культурна й духовна специфіка народу. Вона формує національно-мовну картину світу, відображає морально-етичні засади, історичну пам'ять і колективний досвід українців. Проведене дослідження підтвердило, що фразеологія – не лише частина мовної структури, а й духовно-культурний феномен, який акумулює ціннісні орієнтири нації.

У першому розділі здійснено теоретичне узагальнення основних підходів до вивчення фразеології в сучасному мовознавстві. Проаналізовано основні етапи розвитку фразеологічної науки – від описового й лексикографічного до когнітивно-семантичного. Розглянуто внесок класиків українського мовознавства (О. Потебні, І. Франка, П. Чубинського, М. Номиса, Б. Грінченка) та сучасних учених (Л. Скрипник, Л. Коломієць, О. Юрченко, Н. Бабич, Д. та В. Ужченків, І. Виргана, Ф. Медведєва), які заклали теоретичні засади фразеографії та системного аналізу стійких сполук. З'ясовано, що фразеологічна одиниця є синкретичним утворенням, у якому поєднано семантичну цілісність, відтворюваність і культурно-образне навантаження.

У другому розділі проаналізовано семантико-структурні особливості фразеологізмів із компонентом мати, що відзначаються високим ступенем семантичної злитості та символічності. Визначено основні тематичні групи, до яких належать фразеологізми: мати як джерело життя (мати-земля, мати-природа); мати як духовний захист (Мати Божа, свята мати); мати як втілення любові та добра (як рідна мати, мати рідна плаче); мати як емоційна формула (мамо рідна!, мати моя!); мати як амбівалентний образ (щоб тебе мати не пізнала).

Здійснений аналіз показав, що образ матері у фразеології української мови є багатовимірним: він поєднує земне й духовне начала, сакральне й побутове, любов і суворість. Ці фразеологізми мають значну виразову силу, розкривають

етнокультурні архетипи українського світосприйняття, у якому мати виступає символом життя, добра, родючості та морального закону.

У структурному відношенні фразеологізми з компонентом мати демонструють різноманітність типів – від фразеологічних зрощень і єдностей до сталих сполучень, що відображає гнучкість і образність української мови.

У третьому розділі розглянуто методичні засади вивчення фразеологізмів у шкільному курсі української мови, визначено їх навчально-виховний потенціал та дидактичну цінність. Особливу увагу приділено методиці опрацювання фразеологізмів із компонентом мати, спрямованій на формування в учнів фразеологічної компетентності, розвиток мовного чуття та емоційно-ціннісного ставлення до слова. Розроблено систему вправ, завдань і творчих прийомів, що ґрунтуються на принципах комунікативності, культурологічності та діяльнісного підходу.

Методичний експеримент проводився під час педагогічної практики у Зарудянській гімназії Зборівської міської ради, де апробовано запропоновану методику на уроках української мови. Учні працювали з фразеологічними одиницями різних типів, виконували завдання на тлумачення, трансформацію, добір контекстів, створення власних висловів. Порівняльний аналіз результатів контрольних і експериментальних груп засвідчив позитивну динаміку – підвищення рівня розуміння фразеологічного значення, збагачення словникового запасу, активізацію мовленнєвої діяльності. Це довело ефективність запропонованих педагогічних прийомів і доцільність використання фразеологічного матеріалу для розвитку комунікативної компетентності.

Узагальнення результатів дослідження дає підстави зробити такі висновки:

1. Фразеологія української мови є складною, ієрархічно впорядкованою системою, що акумулює історичний, культурний та емоційно-оцінний досвід нації.

2. Фразеологізми з компонентом мати посідають важливе місце у національному фразеологічному фонді, оскільки вони репрезентують архетип матері як символ життя, любові, моральної чистоти й духовного начала.
3. Аналіз таких одиниць уможлиблює глибше розуміння етнокультурної специфіки українського мовлення, його образності та емоційного багатства.
4. Методика опрацювання фразеологізмів із компонентом мати у шкільному курсі української мови сприяє формуванню в учнів мовленнєвої компетентності, збагаченню лексичного запасу, розвитку творчого мислення й позитивного ставлення до рідної мови.

Ефективність запропонованої системи роботи, підтверджена результатами педагогічного експерименту в Зарудянському закладі освіти, свідчить про її практичну цінність і можливість упровадження у навчальний процес Нової української школи.

Отже, фразеологізми з компонентом мати є не лише мовними одиницями, а згустками національної культури, у яких закарбовано моральні та естетичні цінності українського народу. Їх вивчення в шкільній практиці поєднує мовознавчий, культурологічний і виховний аспекти, сприяючи становленню гармонійної, мовно розвиненої, духовно багатой особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрейченко О. І. Лексико-фразеологічна основа текстів політичних дискусій (на матеріалі української преси кінця ХХ – початку ХХІ століття) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2006. 285 с.
2. Аркушин Г. Сказав, як два зв'язав: народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині. Луцьк-Люблін. 2003. 63 с.
3. Артеменко Г. С. Структурно-семантичне моделювання фразеологізмів: логічне та алогічне : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Чернівці, 2015. 20 с.
4. Бабенко В. В. Формування комунікативної майбутніх учителів української мови і літератури у процесі навчання стилістики : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2019. 254 с.
5. Бабич Н. Сила Божа в народній фразеології. *Урок української*. 2002. № 2. С. 28–29
6. Бадюл В. В. Функційно-семантичний потенціал фразеологічних одиниць в українській жіночій прозі початку ХХІ століття: лінгвокультурологічний аспект : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Одеса, 2020. 237 с.
7. Буряк О. Образ матері в романі Марії Магіос «Мамі». *Закарпатські філологічні студії*. URL: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.31.33> (дата зверення: 12.10.2025).
8. Варзацька Л. Особистісно зорієнтоване навчання в старшій школі. *Вісник Львівського університету. Сер. Філологічні науки*. 2010. Вип. 50. С. 47–56.
9. Вархол Н., Івченко А. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини. Пряшів, Словацьке педагогічне видавництво в Братиславі, відділ української літератури в Пряшеві. 1990. 161 с.
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Ірпінь, 2007. 1736 с.

11. Венжинович Н. Фраземи української мови з ономастичним компонентом у лінгвокультурологічному висвітленні. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Сер. Мовознавство*. Тернопіль : ТНПУ імені Володимира Гнатюка, 2017. Вип. 1 (27). С. 63–66.
12. Вільчинська Т. П. Новітні підходи до вивчення фразеології на філологічних факультетах ЗВО. *Актуальні проблеми лінгводидактики в сучасному освітньому середовищі : матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (з міжнародною участю), м. Тернопіль, 6 листопада 2020 р. / за заг. ред. Г. І. Дідук-Ступ'як, Т. М. Миколенко, М. В. Пігур*. Тернопіль, 2020. С. 48–50.
13. Габідулліна А. Р. Навчально-педагогічний дискурс як лінгвістичний феномен. *Мовознавство*. 2009. № 6. С. 70–78.
14. Горох. Онлайн-бібліотека. Розділ «Фразеологія». URL : <https://goroh.pp.ua> (дата звернення: 12.09.2025).
15. Данилюк Н. Мовний образ матері в народних піснях і в поезії Тараса Шевченка. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство*. 2014. № 12. С. 14–19. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvvnufm_2014_12_5 (дата звернення: 20.10.25).
16. Доброльожа Г. Красне слово – як золотий ключ. Житомир : Волинь, 2003. 159 с.
17. Доброльожа Г. Поліська компаративна фразеологія анімалістичного спрямування. *Українська мова. Енциклопедія / Редкол. В. Русанівський, О. Тараненко та ін. К. : Укр. енцикл. 2000. 750 с. 138 с.*
18. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. Київ, 2006. 596 с.
19. Заваринська І. Ф. Лінгвокультурна мотивація фразеологізмів з онімним компонентом в англійській, польській та українській мовах [Текст] : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17. Київ, 2010. 19 с.

- 20.Ковальова Н. Фразеологізми як ефективний засіб удосконалення мовлення старшокласників. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2010. № 22 (209). Ч.ІІ. С. 50–56.
- 21.Кононенко О. Українська міфологія. Символіка. *Закарпатські філологічні студії*. Харків, 2017. 159 с.
- 22.Коцар О. Фразеологізми з антропоцентричним компонентом: особливості опрацювання. *Дивослово*. 2020. № 7–8. С. 45–49.
- 23.Кравчук М. В. Підходи до класифікації фразеологічних одиниць. *Сучасні філологічні дослідження та навчання іноземної мови в контексті міжкультурної комунікації*: збірник наукових праць. 2018. С. 207–210.
- 24.Крайчинська Г. Розвиток фразеологічної науки у Польщі. *Проблеми слов'янознавства*. 2005. Вип. 55. С. 164–180.
- 25.Куран О. В., Пустовіт Т. М. Фразеологія як предмет дослідження українського мовознавства. URL : <https://eprints.zu.edu.ua/28342/> (дата звернення: 17.10.2025).
- 26.Кучеренко І. Загальнодидактичні і лінгвометодичні вимоги до сучасного уроку української мови. *Українська мова й література у сучасній школі*. 2013. № 10. С. 12–17.
- 27.Лабінська Б. І. Німецькі фразеологізми з компонентом на позначення фізичного стану людини: автореф. дис. ... канд. філол. 10.02.04. Львів, 2004. 20 с.
- 28.Мицан Д. Український фразеологізм сім днів на тиждень. URL : <http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/18/11.pdf> (дата звернення: 03.09.2025).
- 29.Міняйло Р. В. Активні процеси в ареальній фразеології сходу України : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Луганськ, 2001. 261 с.
- 30.Могилко Ю. О. Образ «матері» в корейській дитячій літературі ХХ століття. *Закарпатські філологічні студії*. 2018. Вип. 3(3). С. 64–67.
- 31.Модельна навчальна програма «Українська мова. 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори: Заболотний О. В., Заболотний В. В.,

- Лавринчук В. П., Плівачук К. В., Попова Т. Д.) URL: <https://surl.li/foudxy> (дата звернення: 03.09.2025).
32. Модельна навчальна програма «Українська мова. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти (авт. Голуб Н. Б., Горошкіна О. М.) URL : <https://surl.li/ydvlbl> (дата звернення: 03.09.2025).
33. Мороз О. А., Тарапата Є. В. Особистісно зорієнтований підхід до вивчення фразеології української мови у школі. URL : <https://doi.org/10.32843/26636085/2021/41/1.13> (дата звернення: 03.09.2025).
34. Олійник М. Характеристика сімейного життя засобами фразеології гуцульських говірок. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства* : збірник наукових праць. Ужгород : [б. в.], 2001. № 4. С. 390–393.
35. Підготовка вчителя-філолога у педагогічному вищому навчальному закладі: монографія / за ред. В. Мельничайка, Л. Струганець. Тернопіль : Осадца Ю. В., 2017. 420 с.
36. Прадід Ю. Ф. Значення фразеологізму та його тлумачення в словнику (на матеріалі іменникових фразеологізмів). С. : Еліньо, 2006. 156 с.
37. Романюк Н. В. Фразеологія верхньонадністрянських говірок нижньої течії річки Бистриці: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Запоріжжя, 2002. 232 с.
38. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови : навч. посіб. / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. Л. : Альма-матер, 2007. 235 с.
39. Савченко Л. В. Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови: етимологічний та етнолінгвістичний аспекти. Сімферополь : Доля, 2013. 600 с.
40. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля-К, 2008. 711 с.
41. Сердунич Л. Седмиця. Тиждень. Давні назви днів і сучасні. URL: <https://uamodna.com/articles/dni-tyzhnya-davni-nazvy-y-suchasni/> (дата звернення: 03.09.2025).

- 42.Словник фразеологізмів української мови / укл. В.М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. В. Дятчук, Н. М. Неровня, Т. О. Федоренко. Київ, 2003. 1097 с.
- 43.Ступінська Г. Ф. Фразеологія лемківського говору української мови : дис. ... кандидата філол наук : 2000. URL : <https://uacademic.info/ua/document/0400U002062> (дата звернення: 03.09.2025).
- 44.Турбарова Н. К. Про деякі аспекти фразеологічної роботи на уроках читання у контексті реалізації компетентнісного підходу. *Наука і освіта*. №3. 2014. С. 180–190.
- 45.Фразеологізми на НМТ (ВоУкрмова) URL : <https://www.youtube.com/watch?v=YNyc-UQ3tjw> (дата звернення: 03.09.2025).
- 46.Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини [Текст] / В. А. Чабаненко. Запоріжжя : [б.в.], 2001. 200 с.
- 47.Фразеологічний словник української мови / АН України, Ін-т укр. мови ; [уклад.: В. М. Білоноженко та ін., редкол.: Л. С. Паламарчук (голова) та ін.]. Київ : Наук. думка, 1993.
- 48.Шульженко А. С. Фразеологізми на позначення відчуттів людини в українській, англійській і французькій мовах: структурний та семантичний аспекти : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17. Вінниця, 2020. 215 с.
- 49.Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови : навч. посібник. Київ, 2007. 494 с. 12.
- 50.Ужченко В. Д. Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. Луганськ : Альма матер, 2002. 263 с.
- 51.Українська мова. Вебінар 7. Фразеологія (iLearn!). URL : <https://www.youtube.com/@iLearnUA> (дата звернення: 03.09.2025).

- 52.Українська мова. Профільний рівень (10-11 класи). URL : <https://www.calameo.com/read/002234145d7f187d0a389> (дата звернення: 03.09.2025).
- 53.Українська мова. Різновиди фразеологізмів. Всеукраїнська школа онлайн. URL : lms.e-school.net.ua (дата звернення: 03.09.2025).
- 54.Українська мова. Фразеологія. Поняття про фразеологізм, його лексичне значення. Всеукраїнська школа онлайн. URL : https://www.youtube.com/watch?v=wm0X68H_WtQ (дата звернення: 03.09.2025).
- 55.Шевельов Ю. Портрети українських мовознавців. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2002. 132 с.
- 56.Шкуран О. Культурологічний аспект середньоподінцівської компаративної фразеології. *Лінгвістика*. 2011. № 3 (24), Ч. I. С. 159–166.
- 57.Шуленок О. С. Фразеологізми з компонентом-орнітономеном у сучасній українській мові: структурно-семантичні і етнолінгвістичні особливості. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису : дис. ... доктора філософії із спеціальності 035 Філологія (03 – Гуманітарні науки) / Київський університет імені Бориса Грінченка, Київ, 2023. 257 с.
- 58.Щербачук Л.Ф. Загальномовна та індивідуально-авторська фразеологія у художніх текстах (на матеріалі художніх творів О.Гончара) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Дніпропетровськ, 2000. 20 с.
- 59.Янко Н.О., Цибульська Д.І. Стилїстика української мови як лінгвістична основа вдосконалення лексико-стилїстичних умінь. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Сер. Педагогічні науки*. Чернігів, 2015. Вип. 125. С. 269–274.
- 60.Янчук Н. Програма експериментального слова і фразеологізму в аспекті функціонально-комунікативного вивчення мови. *Українська мова і література в школі*. 2004. № 3. С. 14–17.

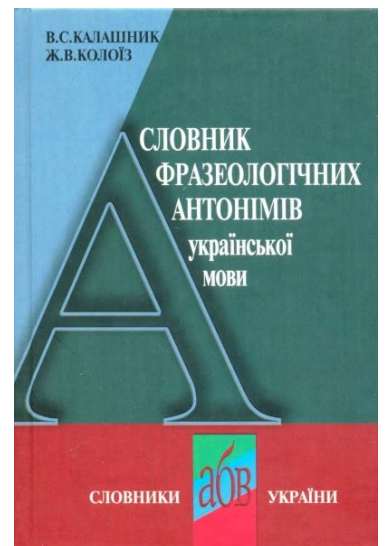
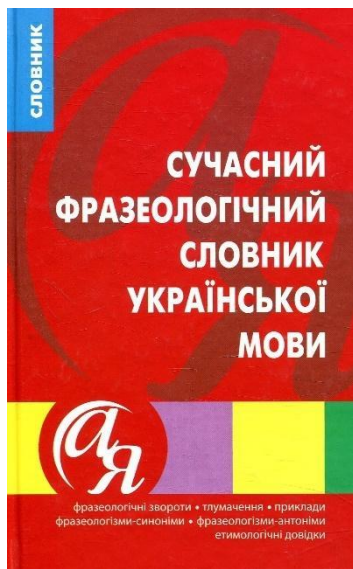
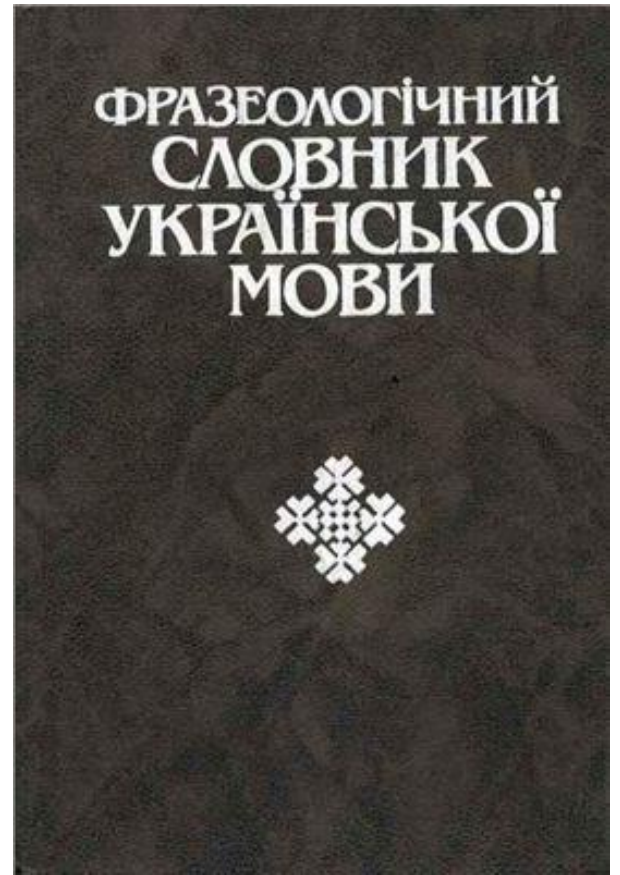
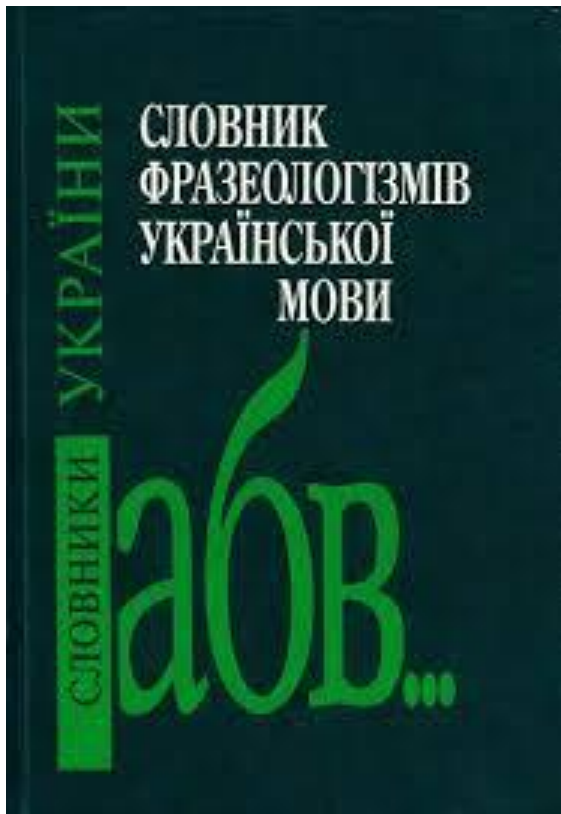
61. Яцьків М. Здобутки сучасної української фразеології у контексті новітніх парадигм лінгвістичних досліджень. *Міжнародний науковий вісник* : збірник наукових статей за матеріалами XXVII Міжнародної науковопрактичної конференції. Ужгород – Будапешт, 26–29 листопада 2013 року / ред. кол. В. І. Смоланка (голова), І. В. Артьомов та ін. Ужгород, 2014. Вип. 8 (27). С. 253–262.
62. Muldner-Nieckowski P., Muldner-Nieckowski L. Wprowadzenie do frazeologii. URL: http://www.forum.frazeologia.pl/Wprowadzenie_do_frazeologii.pdf (дата звернення: 25.10.2025).

Додатки

Додаток А

Фразеологічні лексикографічні джерела

Виразальні можливості фразеологізмів**Виразальні можливості фразеологізмів:**

Емоційність: Фразеологізми здатні передавати широкий спектр емоцій, таких як радість («душа радіє»), смуток («серце крається»), гнів («аж кипить»), страх («мороз по шкірі»).

Образність: Фразеологізми часто містять яскраві образи, що роблять мову більш живою та виразною. Наприклад, «як кіт наплакав» (дуже мало), «як риба у воді» (почуватися комфортно).

Оцінність: Фразеологізми можуть виражати оцінку подій, явищ або людей. Наприклад, «не в тім'я битий» (розумний), «як сніг на голову» (несподівано).

Гумор та сатира: Фразеологізми часто використовуються для створення гумористичного або сатиричного ефекту. Наприклад, «розказувати Химині кури», «як собаці муха».

Стислість: Фразеологізми дозволяють стисло виразити складні думки або почуття. Наприклад, замість того, щоб довго пояснювати, що людина дуже бідна, можна сказати «як голий».

Відображення національної культури: Фразеологізми часто відображають національну культуру, традиції та звичаї народу.

Додаток В

Роздатковий матеріал для уроку вивчення фразеологізмів із компонентом «мати», який відбувся у 5-му класі Заруднянської гімназії

Рисунок 9. Учні 5-го класу

